

A GONDOLÓ TEHETSÉG

1. Gondolatok a magyar gondolat szóról

Az első esemény, amely megtörte az üdvösség állapotát, a Sátán lázadása volt Isten ellen, mely következtében az angyalok harmadát magával rántotta a pokolba. A Bibliában a Jelenések könyvében olvasható János apostol hogyan látta mindezt.

„³Aztán egy másik jel tűnt fel az égen: íme, egy nagy, tűzvörös sárkány, amelynek hét feje és tíz szarva volt, és a hét fején hét királyi korona. ⁴A farka lesöpörte az ég csillagainak harmadrészét, és a földre sodorta őket.” (Jel 12,3-4) „⁷Ekkor harc támadt az égben: Mihály és angyalai harcoltak a sárkánnyal. A sárkány és angyalai harcoltak, 8de nem diadalmaskodtak, sem helyük nem volt többé az égben. ⁹Ekkor letaszították a nagy sárkányt, az öskígyót, akit ördögnek és sátánnak hívnak, aki elcsábítja az egész világot. Letaszították a földre, és vele együtt angyalait is letaszították.” (Jel 12,7-9)

Az Isten elleni bűn úgy is megfogalmazható, hogy az valaki elhajlása az igazságtól, esetleg hajlik a rosszra, másként hajlama van rá¹. A gonosz utat az Isten egyenes útjától való hajlottsággal szokás jellemezni. A hajlottság, görbeség, íveltség, hangja a *k*, és a *g*. Akkor viszont bátran föltehető a kérdés, hogy magában a *hajlás* szóban hol van a *k* vagy a *g* hang? Mit ír a CzF a *haj* gyökről:

haj (CzF): „*elvont gyök, s azonos gaj kaj törzsökökkel, melyekből gajmó, kajmó, kajla, kajsa, kajcsos stb. szók származnak, s mindnyájan görbülést, kanyarodást, meghajlást jelentenek. A haj gyökből eredt hajlik, hajol, hajt, hajlít, hajigál, hajít.*”²

A *haj* tehát a *gaj*, *kaj* gyökök módosulata, így már meg is találtatott a *g* vagy a *k* hang, legalábbis azok módosult változata. Fellelhető-e olyan magyar szó a héber eredetű vádlót jelentő Sátánra, amely *g*-vel kezdődik? Igen, ez a *Gonosz*. Látható, hogy az ördögre van elhajlást jelentő *g* hanggal kezdődő szavunk. A *gonosz* szavunk *gon* gyökének második *n* mássalhangzója pedig az Istennel való szembenállást kifejező tagadás, azaz az *én*-nek, *nok*-nak (szubjektumnak) önállóságát jelentő hang. Így tehát a *gonosz gon* gyöke annyit tesz, mint az Istentől való teljesen elhajló (*g*) tagadás (*n*), vagy teljesen elhajló (*g*), tagadó (*n*) személy, *én* (*n*). E megoldás leellenőrizhető a CzF segítségével.

gon (CzF): „*elvont gyök, mely fen van a gond és gonosz szókban és ezek származékaiban. A go gyökelemből eredt többi szókkal, némi átvitt ért. van rokonságban, mennyiben a gond mintegy öszveszorítja, gyötri az elmét és meggörnyeszi az embert továbbá aki gondol, gondolkodik, egy részről az elmét megfeszíti, más részről a tárgyat minden oldalról meghányja, fürkészi, forgatja; és a gonosz elcsavarodik, elhajlik, elfordul az erkölcsiség, törvények és becsülettől.*”³

1 Hajlani a jó felé is lehet, minthogy maga a jó szó is ezt jelenti: ami/aki (ó) kellemes, lágy hajlandóságú (j). Nyelvünk kettős jellege által egy kifejezés magában hordozhatja a két ellentétest jelentést is.

2 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1864, E-H: 1292 / HAJ (1); Szórokönítés: A török gyök: ej, innen ejmek (hajtani), ej-il-mek (haj-ul-ni), kaj-mak (sikámlani). Ide sorolható a hellén κλί-ν-ω, melyből κλί-νη, κλί-να, κλί-τός, latin clinare (inclinare, declinare).

3 Uo., E-H: 1084 / GON; Lásd még: *kon*, *kondor*, *konok*. Szórokönítés: latin: *cura* (gond), *curo* (gondoz), *curvo* (görbe), hangcserével *angor* (aggódás), *angustus* (korlátolt); német: *Angst* (félelem), *eng* (szoros, szűk); szanszkrit: *dshna*

Ezek szerint a *gond* és a *gonosz* egy töről fakadnak, ám a tárgyilagosság kedvéért fürkésztessek ki ugyanez a finnugrista TESz-ben is:

gond (TESz): „f: [...] 2. 1474: 'gondoskodás; Fürsorge | törődés valamivel; Kümmernum et-was' # (BirkK. 8); 3. 1525: 'gondolat; Gedanke' (VitkK. 59); [...] Ismeretlen eredetű. Származé-kai alapján a 3., esetleg a 2. jelentés látszik eredetinek; a többi jelentésszűküléssel jöhetett lét-re. – Képzőjét vesztett igenévként való magyarázata, finnugor egyeztetése, iráni, mongol és török származtatása téves.²⁴

A TESz összekapcsolja a *gondolkodást* a *gondoskodással*, ebben a tekintetben jobb tájékoztatást kapunk belőle mint a CzF-ből, ám hogy nem tudja megnevezni milyen eredetű a szó, az kissé elszomorító. Ám vizsgáltsassék meg a *gonosz* szó is:

gonosz (TESz): „f: [...] B) fn. 1. 1372 u./1448 k.: 'baj; Übel | kár; Schaden' (JókK. 31: gonozo-kott); 2. 1416 u./1466: 'rossz cselekedet; Schandtat | bűn; Sünde' (MünchK. 85: gonozoc); [...] Szláv eredetű; vö.: óe. szl. gnusъnъnъ sz. mn. 'utálatos'; blg. гнуснуч 'undor, utálat'; szb.-hv. gnūs 'mocok, undokság'; szln. gnūs 'undor, utálat'; N. rondaság, szennyfolt; férgek, kártékony rovarok; undok alak, ronda fráter' (Pleteršnik 1:223); szlk. hnus 'undor, utálat'; or.-e. szl. гнуснучьнъ 'mocok, undokság, förtelem', or. гнуснуч 'kártékony rovar (bögöly, szúnyog stb.), féreg'; megfelelő szó más szláv nyelvekben is. Az óe. szl. Gnъnъsъnъ 'mocok, szenny', or.-e. szl. гнуснъnъснъ, гнусьснъ 'bűn, gonoszság' idekapcsolása hangtani nehézségekbe ütkö-zik. A rom. R. gunosí 'megundorodik' (DAcR. 2/1:326) az egyházi szlávból való. – A magyar-ba egy közelebről meg nem határozható szláv nyelv R. gnusъ 'undokság, undor' főneve ke-rülhetett át. Az eredeti jelentéshez a B) 2. áll legközelebb. A többi jelentés kialakulásának, a főnév → melléknév szófajváltásnak részletei nincsenek kielégítően tisztázva; a melléknévi je-lentést esetleg a gonoszság származék alapján következtethették ki.²⁵

A *gonoszt* a TESz teljesen elszakítja a *gondtól*, és ezáltal a *gon* gyöktől, felszabdalva ezzel a szerves magyar gyökrendszert, amire még rátesz egy lapáttal az is, hogy azt szláv szónak tekinti, ám hogy milyen szláv szó azt nem tudja megfejtteni. Azonban ha a CzF 3. lábjegyzetben felsorolt *gon* gyökéhez tartozó szórokonításokat végignézzük, láthatjuk, hogy nemcsak szláv nyelvekkel rokonítható e gyök.

A *gonosz* szó elemzését áttekintve az eddigieknél több megállapítás is tehető. Az *sz* mennyiségi hang hosszan tartó kiejtése következtében tartós munkavégzést jelez, így *gonosz* az, aki tartósan *gon*-ként, vagyis teljesen (g) elhajló (g) tagadó (n) énként (n) tartósan (sz) tevékenykedik (sz).

Mint az látható, a *gond*, illetve a *gonosz* között tényleges kapcsolat van, ezért most a *gon* gyök *gond* ágát érdemes megvizsgálni. A *d* mint az önható munkásság hangja annyit jelent, hogy a *gon*, vagyis az elhajló/elhajlott tagadás visszahat az azt elkövető személyre, és ezáltal keletkezik annak gondja. Ezzel a megállapítással megtaláltatott a *gondolat* gyökere, és a további okfejtés a TESz-ben leírtak alapján építetik fel. Minthogy az *l* létezésen alapuló munkásság, a *gondol* szó ebből következően a gonddal való folytonos foglalataskodást jelenti. Továbbá a más gondjával való foglalkozás az átható munkásságot kifejező *z* igeképzővel képzett *gondoz* szó.

Az iméntiek felismerhetővé teszik az egyoldalú nyugati filozófiai szemlélet legfőbb hiányosságát, mi-szerint az csupán az ész igazságaival törődik, a szív szeretetét teljesen mellőzi tudománytalanság cí-mén. A magyar nyelvben azonban a *gondol*, *gondoz* szópáros gondosan kifejezi e kettőnek – mármint

(pedig, mely szinte hangban is megegyezik a magyar *gon* gyökkel vagy *gond* szóval, mivel mindkét értelmet magában foglalja, 1; görbít, tör, 2; ismer, tud.); hellén: γινώσκω → γτώσις, γνώμη (gondolat); német: kennen (ismer), können (tud, képes valamire) kundig (jártas, hozzáértő), Kunst (tudás), kühn (merész), gegen (ellen); latin: conor (megkísért), contra (ellen); svéd, izlandi: ond (rossz, gonosz); svéd: ande (elme, gondolat); izlandi: önd, andi, (elme, gondolat).

4 Benkő: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1967, A-Gy: 1074-1075 / gond

5 Uo., A-Gy: 1075-1076 / gonosz

az igazságnak és a szeretetnek – az elválaszthatatlanságát. Másik nagy fogyatékosága a nyugati filozófiának, hogy mivel csak az ésszel, a rációval foglalkozik, a gondolkodást minden fölé emeli, az emberi teljesítmény csúcsának tartva azt. Az élet csúcsa azonban nem a gondolkodás, hanem a tett, melyet az észnek kiszolgáltatnia kell, hogy helyes úton tartsa az emberi cselekedeteket. Az Isten igazságos ítélete is majd a tettben megmutatózó igaz szeretet, vagyis irgalom mentén nyilvánul meg „*s ő majd megfizet mindenkinek tettei szerint: 7örök élettel azoknak, akik a jócselekedetben való kitartásukkal dicsőséget, tisztességet és halhatatlanságot keresnek, 8haraggal és dühvel azoknak, akik szembezállnak vele, és nem engedelmeskednek az igazságnak, hanem a gonoszságnak hisznek.*” (Róm 2,6-8).

Arisztotelész szintén tesz arra vonatkozó utalást, hogy az alkotás a gondolkodás következménye. Ám a gondolkodás önmagában öncélú és terméketlen dolog, mindenképpen valamiféle tettben kell meg nyilvánulnia.

„A keletkezések és mozgások közül egy részt gondolkodásnak, a másik részt pedig alkotásnak nevezük, az a rész, amelyik a kezdetből és a formából indul ki, gondolkodás, az a rész pedig, melyik a gondolkodás végső tagjából <lépéséből> indul ki, alkotás.”⁶

Arisztotelész tudtán kívül a hasonulók (fraktálok) létrehozásának folyamatát írja le, hiszen beszél kezdetről, a számtani kiindulási értékről vagy a filozófiában a potenciáról, beszél formáról, ez a számtani képlet, a filozófiai létesítő elv, és végcélként megemlíti az alkotást, ami pedig a számtani művelet, azaz a képlet alkalmazása, amit a filozófiában aktusnak, vagy létesítő erőnek neveznek.

Ha áttekintetnek a gondol szó *l*-jének jelentései, láthatóvá válik, hogy e hang önmagában is egyszerre jelent folytonos létet, valamint igeképzőként a létből fakadó folytonos cselekvést, mivel a lét (forma, idom) szükséges velejárója a cselekvés (aktus, létesítő erő), de fordítva is igaz; a lét csak a folytonos cselekvés által értelmes, sőt lehetséges.

Korunk filozófiája tétlen elvont fogalmakba rekeszti bele a valóságot és azt mondja: íme ez, vagy az a világ! Prohászka Ottokár, a nagy hatású fehérvári püspök csodálatosan fogalmazta meg e gondolatok kártékonyosságát:

„mi magunk, mi érthetetlen értelmiségek, nem azért állunk szemben a világgal, hogy a valóságot, mely némileg érthető, kész, véglegesített, változatlan, merev formákba szorítsuk, s azt gondoljuk, hogy kimerítettük; hanem azért, hogy általános, értelmi meghatározások által a lét fölött eligazodjunk. Az értelmi elemek, az általános fogalmak egymásba kapcsolva, hidat képeznek a valóság fölött el; de valamint a folyam a híd alatt iramlík, úgy a csendes, sztereotíp, megmerevült fogalmak alatt rejlik a valóság; valamint a híd a folyam fölött vezet el, úgy az egész értés és tudás nem a valóságot, hanem csak a valóságtól elvont, immanens [világban marad] alakítást adja. Van azonban egy nagy különbség a híd s a fogalmi világ közt, s ez az, hogy míg a híd arra való, hogy a folyam fölött elvezessen, addig a fogalmi világ, az ismeret arra való, hogy a valóságba bevezessen. Nem maradhatunk az elvont létidealizációban; nem maradhatunk a való világnak valamiféle tükrözésében; hanem le kell szállnunk, a valóságba kell merülnünk; tenni, cselekedni, érezni, akarni, élni kell. Az elvont ismereti világban nincs benn a konkrét valóság, sőt ott valamiképpen kivetkőzödünk belőle; ellenben a cselekvésben, érzésben s akaratban konkrét tartalommal töltjük ki az absztrakt ismeretet!”⁷

Nagyon veszélyes lehet az a nézet is, amikor az ész teljesen mellőztetik, mondván, hogy nincs szükség a fölösleges okoskodásra, a tett ugyanis átgondolás nélkül is megállja a helyét. Ez épp olyan szélsőséges álláspont mint az előző. Erre nagyon jó példát ad Madách Imre *Az ember tragédiája*, mikor a

6 Aristotelés: *Metaphysica*, köt. I, szak. Z (VII) / 7.1032b

7 Prohászka: „Az intellektualizmus túlhajtásai”, 34-35 / II. fejezet

második színben a Sátán meggondolatlan tettel sarkallja bűnbeesésre az embert. Ugyanezt a módszert alkalmazzák azok az ügynökök is, akik valamit rá akarnak sózni az emberre, ezért a lehető leggyorsabban mondják a mondókájukat, és látványosan mutogatnak közben, így nem lesz elég ideje a lehetséges vásárlónak arra, hogy átgondolja a mondottakat, ezért nagy eséllyel meggondolatlanul költekezend majd. Ám a bevásárlóközpontokban folytonosan és kényszeresen szóló zene is a cél szolgálja, hogy az ember a zajtól ne legyen képes gondolkodni. Hogy lesz ebből tudatos fogyasztás?

„ÁDÁM Megmondta Isten, hogy büntetni fog,
Ha más utat választunk, mint kitűzött.

ÉVA Miért büntetne? – Hisz, ha az utat
Kitűzte, melyen hogy menjünk, kívánja,
Egyúttal ollyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,
Szédelő fejjel, kárhozatra szánva. –
Ha meg a bűn szintén tervében áll,
Mint a vihar verőfényes napok közt,
Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong,
Mint ezt, mivel éltetve melegít?

LUCIFER Lám, megjelent az első bölcselő!
Nagy sor jövend utánad, szép hugom,
Mely milljó úton ezt vitatja újra;
A tébolydába téved sok közülök,
Sok visszaretten, révbe egy sem ér.
Hát hagyjatok fel az okoskodással,
Minden dolognak oly sok színe van,
Hogy aki mindazt végigészleli,
Kevesbet tud, mint első pillanatra,
S határozatra jőni rá nem ér.
A tett halála az okoskodás. –

ÉVA Én hát szakítok egyet a gyümölcsből.

ÁDÁM Megátkozó az Úr.

(*Lucifer kacag.*)

De csak szakíts.

Jöjön reánk, minek ránk jőni kell,
Legyünk tudók, mint Isten.

(*A tudás almáját előbb Éva, aztán Ádám megízleli.*)⁸

A politikában a túlhajszolt, nem kell annyit gondolkodni, csak szeressük egymást gyerekek eszmét a liberalizmus valósítja meg a maga bárgyú, bugyuta majomszeretetével. A ne háborúzz, szeretkezz jelző már önmagában elmebaj, mert ha én fűt, fát szeretek⁹, akkor mi más idézi elő a háborúságot, ha nem pont a bujálkodás következtében fellépő féltékenység. A francia forradalom szabadság, egyenlőség, testvériség jelszava szintén az eltorzult értékrend képe, melyben a szabadság hibás felfogása tükröződik. Mennyire más a szabadság magyar értelmezése. A magyar *szabadság* szó gyöke ugyanis az a

⁸ Madách: *Az ember tragédiája*, s. 2. szín 304-330 / 21-22 oldal

⁹ *A fűvel, fával összebújni* kifejezés jó példa a magyar csavaros észjárásra. Mivel a fűvek és fák, vagyis a növények a földből bújnak ki, s a bujaságnak is mint bűnnek a bújás, az összebújás a lényege, ezért köti össze a magyar ész e kettőt.

szab, ami a *szab*-ás vagyis a vágás következtében lehatárolást jelent, ahogy a *szab*-ó is teszi ezt a szabásminta alapján, s e lehatárolásból fakadó *szab*-ályok adnak keretet a *szab*-adságnak. Ha úgy tetszik, magyarul akkor van szabadság, akkor vagyunk szabadok, ha csak annyit teszünk amennyit szabad. A szabályok védik az emberek közösségi szabadságát, védenek minket egymástól.

Korunk filozófusai Isten nélkül egyáltalán nem találják meg a helyes középutat. Filozófiára szükség van, bár megjegyzendő, aki magyarul gondolkodik – és nemcsak beszél e nyelvet – annak a magyar népdalok, vagy a költészet sokkal többet tudnak adni bármilyen filozófiánál, mert sokkal mélyebb összefüggéseket képesek feltárni, a gondolkodás mellett a szív szeretetének is helyet adva. Ami értékes, az akkor is érték, ha nem magyar, és ami rossz, az magyar létére is lehet rossz. De ma az a széles körben elfogadott nézet, hogy a külföldit fogadjuk csak be, a hazait pedig megvetjük. Ebből a szélsőséges szemszögből a magyar kultúra szeretete tényleg mindenféle izmusnak, nacionalizmusnak, hungarizmusnak, akármizmusnak, és ezáltal üldözendőnek tűnhet. Csak a határozott, valós értékekre támaszkodó, s ahhoz ragaszkodó, a mások gyűlöletétől mentes, kiegyensúlyozott véleményalkotás hozhat megnyugtató és termékeny eredményeket, mert „³¹Amint akarjátok, hogy cselekedjenek veletek az emberek, ti is hasonlóképpen cselekedjete velük. ³²Ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, milyen jutalmat érdemeltek? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, akik őket szeretik. ³³És ha azokkal tesztek jót, akik veletek jót tesznek, milyen jutalmat érdemeltek? Hisz ezt a bűnösök is megteszik. ³⁴És ha azoknak adtok kölcsön, akiktől reméletek, hogy visszakapjátok, milyen jutalmat érdemeltek? Hiszen a bűnösök is kölcsönöznek a bűnösöknek, hogy ugyanannyit kapjanak vissza.” (Lk 6,31-34)

Látható tehát, hogy a magyar nyelv mennyire terel, vezet minket magyarokat a helyes irányba; csak figyelni kell rá – bár ehhez szükséges –, hogy értessék is a kimondott szó. A magyar nyelv elmélyült ismerete erősebben segít az erényesebb életet kialakításában, mint bármilyen filozófiai alapokon nyugvó etikai tudás, mint pl. a ma annyira divatos kanti *kategorikus imperatívusz*, mely leginkább csak e legfőbb morális törvény ismerőinek kiválasztottságtudatát, felsőbbrendűségét erősíti.

A *gondol* szó már megértetett, így már csak az *at* rag tisztázandó, mely a tárgyiasult állapot eszményét adja az alapszóhoz. A *gondolat* a *gondolás* következtében előállt következmény, vagy úgy is mondható, annak tárgya, terméke.

GoN	Teljesen (g) elhajló (g) tagadó (n) én (n)
GoN-oSZ	Amikor valaki vagy valami tartósan teszi (sz) az elhajló tagadást. (A Sátán e tekintetben meglehetősen állhatatos.)
GoN-D	Valakire visszaható, bennmaradó, azaz önható (d), elhajló tagadás
GoN-D-oL	A gondokkal való folytonos foglalatosság (l), annak megoldásáért, az ész alapján.
GoN-D-oL-ás	A gondol folyó cselekvése (s).
GoN-D-oL-aT	A gondolás eredménye (t).
GoN-D-oZ	Valaki más gondjaival való foglalatosság (z), a szív alapján.

2. Képes képzelet

A *gondol-gondoz* szópár mutatja, hogy a magyar nyelv az értelmi és érzelmi viszonyokat egységes egészként kezeli, így van ez azonban szinte minden kifejezés esetében, mely az értelemmel kapcsolatos. Ha ezek szétválasztatnak egymástól, akkor felemás értelmi rendszer keletkezik. Vizsgáltsék meg tehát a *képzelet* kifejezés, hogyan fogja egybe az emberi érzékelés képességét, az azt feldolgozó értelmi képességekkel. Akinek feltűnt, hogy az *ért* és *érzék* szavak ugyanazon *ér* gyökre épülnek, nos, ő már kezdi felismeri a magyar nyelv mindent átfogó rendszerét. Alapozás gyanánt álljék itt Arisztotelész néhány e témájú gondolata.

„Mivel úgy tetszik, az érzékelhető, kiterjedt tárgyakon kívül nincs más tárgy, ennél fogva az érzékelhető formákban vannak a gondolhatók: mind azok, amelyek az érzékelhető tárgyaknak habitusai [külső megjelenítési formái] és minőségei. Ezért aki nem érzékel semmit, nem fog sem megtanulni, sem megérteni semmit; amikor pedig az ember elmélkedik, szükségszerű, hogy egyúttal egy bizonyos képzetet is szemléljen. A képzetek ugyanis olyasfélék, mint az érzetek – csak hogy anyag nélkül valók.”¹⁰

„Nos, a tudás és az érzékelés tárgyaik szerint föloszthatók: a potenciális [lehetőségi] a potenciális szerint, az aktuális [tényleges] az aktuális szerint. A lélek érzékelés megismerő képessége pedig potenciálisan azonos velük: emez a megismerhető, amaz az érzékelhető tárgyakkal. Szükségszerű, hogy vagy magukkal a dolgokkal, vagy a formákkal legyen azonos. Ám a dolgokkal nyilván nem lehet azonos, hiszen nem a kő van a lélekben, hanem a formája.”¹¹

Ezek alapján megállapítható tehát, hogy a *képzelet* a tárgyi valóság képi megjelenése tudatunkban vagyis elménkben, mivel maga a tárgy mégsem lehet a fejben, senki nem is szeretné, ha például az arisztotelészi példa után kövekkel lenne tele a feje. Az emberi elme valószínűleg hullámképes (holografikus¹²) tároló, melyben az egyes tárgyak képei mint hullámok kerülnek rögzítésre, s ezekből a hullámokból alakul vissza a tárgy formája. Az hogy ez így lehet, és hogy ezt a korábban élt emberek ismerték, jól mutatja *emlék* (8.) szavunk. A *kő* szó roppant jó választás volt Arisztotelész részéről, mivel nagyszerűen be lehet vele mutatni, hogy milyen képzeteket társít hozzá nyelvünk; „Nevét vagy azon kemény [k] tompa hangtól vette, melylyel az ütést viszonzozza, vagy benne mindkét hangnak saját értelme egyesül, minthogy a k hajlót, görbét, az ő hang pedig sűrűen összeszorult tömeget jelent, mint a köt, töm, tömör, több stb. szókban.”¹³ A *kő* szó tehát annyi mint; kemény (k) kerek (k) tömött (ö). Két egyszerű hang, és megragadja a lényegét!

A *képzelet* szó taglaló feltárása a *kép* szóval kezdetik, majd a *képez*, *képzél*, illetve a *képzelet* vagy *képzet* szavak boncoltatnak.

kép (CzF): „Eredetileg vagy a *kúp* szóval azonos, honnan *kop-onya* is ered [...]; vagy pedig az *ép* szó maga elébe vevén a *k* mássalhangzót, melynek egyik jelentése: ki, kül, lesz *ki-ép* vagy *kül-ép* annyi mint *kül-egész*, valaminek külseje teljes épségében; vagy csak épen maga a régies *küve*, mai *kivül*, tájdivatosan: *kévő*; vagy végre *kép* legtisztább gyökeleme a *közelséget*, rámutatást jelentő *e*-(*ez*-)ben rejlenék, mely megvan a *dunamelléki* itt van *e*, ide hozd *e*, így ülj *e*, ilyen legyen *e* stb. mondásokban. Ezen rámutató *e* vagy *ë* a mutató *m*-vel lesz *em* v. *im*, v. *ime*, és *k* előtétellel (melynek jelentése itt is: *kül*, *külső*): *kül-im* v. *kül-em*, s öszvehúzva és az *ajak* *m* hang, *ajak* *p*-vé változva: *kép*. Ezen elemzés szerint *kép* mintegy valamit vagy valamire mutató, valamit külsőleg elétüntető, mely hasonlító minőségben mintegy figyelmet, hogy ez, amit most szemlélünk, annak külső teljes alakzata, mely attól elválasztva is gondolható, s annak mintegy hasonmását ábrázolja.”¹⁴

10 Arisztotelész: „A lélek”, szak. III.8.432a / 138 o.

11 Uo., III.8.431b / 137 o.

12 A *hologram*, vagyis magyarul a *teljeskép* szót a jelenséget felfedező Gábor Dénes alkotta meg, mely az egészet, teljest, hiánytalant jelentő *holo* (όλο), valamint a felirat, irat jelentésű *gramma* (γραμμα) szavak összetételéből áll. Magyarul azonban kívánatosabb lehet a hullámkép kifejezés, s továbbiakban ez használtatik, mivel ez jobban tükrözi a képrögzítés módját.

13 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 1039 / KŐ; Szórokonítás: kínai: *kia* (bizonyos értékes kő), *keu* (alvilági drágakő), *kiái* (bizonyos fekete kő; jogar ékköve), *kueu* (drágakőhöz hasonló); finn: *kiwi*, *käw*, *kew*, *kü*, *ku*, *kow*, *keu*, *koch*; nyugat kaukázusi: *kau*, *kauch*; szláv: *kamen*.

14 Uo., I-LY: 533-535 / KÉP (2); Szórokonítás: kúppal rokonok: szanszkrit: *kapála*-sz, *kapála*-m (tálka, cserép, koponya); német: *Giebel* (csúcs), *Gipfel* (tető, csúcs), *Kopf* (fej); régi felső német: *gibili* (homlok(zat)), *kibilla* (tetőpont), *gebel* (fej); latin: *caput* (fő); hellén: κεφαλή (fej, fő). Melyekben a gyökhangok *ειδ*, *εικ*, *sim*, *im*, igen közel járnak a magyar *e* vagy *i* és *im* gyökhangokhoz: görög: *είδος* (alak, forma) *είδωλον* (bálvány vagy kép, idom), *εικω*, *εοικα* (hasonló vagyok) *εικών* (kép); latin: *similis* (hasonló), *simulacrum* (képmás), *imitor* (utánoz), *imago* (képmás).

A többféle megközelítésből a *kép* mint külső (*k*), ép (*p*) valami tűnik a legvalószínűbbnek, ahol az ép szó a teljes felületet jelenti. Ez alapján lehet következtetni még a külső (*k*) alapján (*p*) előálló alakra is. A *kép* tehát olyan idom, ami a külsőségeket tükrözi. Vétessék pillantás a TESz-re is, mit közöl e szóról.

kép (TESz): „J: 1. 1315 k.: 'forma, alak; Gestalt' (l. fent); 2. 1350 k.: 'mód; Art, Weise' (l. fent); 3. 1372 u./ 1448 k.: 'festmény, rajz, ábrázolat; Bild, Bildnis' # (JókK. 67); 4. 1380 k.: 'arc, ábrázat; Gesicht' # (l. fent); 5. 1416 u./1490 k.: 'szobor, faragvány; Standbild, Bildsäule' (AporK. 105); 6. 1470: 'hasonlóság; Ähnlichkeit | hasonmás; Ebenbild' (SermDom. 2: 681); 7. 1470 k.: 'szemléltető nyelvi átvitel, szóképek; Redebild' (ZireiGl. 3.); 8. 1474: 'képviselő; Stellvertretung | képviselő személy, helyettes; Stellvertreter' (BirkK. 6); 9. 1513: 'látomás; Erscheinung | elképzelés; Vorstellung' (NagyszK. 97); 10. 1533: 'jelkép; Sinnbild' (Komj: SzPál. 209: NySz.); 11. 1588: 'látzat, szín; Schein' (Mon: Apol. 322: NySz.); 12. 1865: '(elmondott, leírt) szemléletes jelenet, eset, életkép; Genrebild' (CzF.); 13. 1875: 'két színpadi színváltás vagy időbeli ugrás közti felvonásrész; Auftritt <im Theater>' (Tóth K.: Ördög párn. Borítéklap: Nsz.). Ótörök eredetű; vö.: Kāšy. kib; AH. káp; alt. káp; hak. kip; jak. kiáb: 'minta, forma, képmás; kaptafa'. Megfelelő más kipcsak és szibériai török nyelvekben is. A törökség minden ágában megtalálható '-ként, mint' jelentésű származéka: Kāšy. kibi, CC. kibi, oszm. gibi, oszm. R. bigi, tat. kebek (TatRSl.), csuv. pek, csuv. N. kap (JegEt.). Az óe. szl. каѣнѣ 'kép, képmás' a bolgár-törökök nyelvéből való. – A magyarba hosszú magánhangzót tartalmazó török alak kerülhetett át 'forma, alak' jelentésben. Ebből a 3., 4. és 5. jelentés külső, a 2. és 6-13. jelentés pedig belső hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett. – A rom. chip 'arc, ábrázat; kép; stb.'; mac. kunun 'szobor'; szb.-hv. kíp 'ua.'; szln. kíp 'ua.' közvetlenül vagy közvetve a magyarból származik.¹⁵

A TESZ által a *kép* csupán azért ótöröknek tekintett, mert a hivatalos történelemszemlélet a finnugor elmélet következtében nem ismeri el a magyarság törökökkel közös szkíta gyökereit, ezért magyarázataiban csak egymás mellett élésről lehetett szó. Annak ellenére teszi ezt, hogy az ókori és kora középkori külhoni források a magyarokat is mindig török népnek mondták. Ennélfogva ezen álláspont szerint a közös kifejezések szintén csak átvett kifejezések lehetnek. Nyilvánvaló ebből, hogy csak mi, magyarok vehettük át másoktól. Azért azt is jó látni, hogy tőlünk szintén továbbvételeztek szavakat a románok, macedónok, szerbek, horvátok és szlovének is.

A *kép* szavunk már önmagában megfelel az arisztotelészi elvárásoknak, mivel valóban a tárgyak külső alakját jelenti a hangok jelentéshajlamainak szintjén is. A külső forma pedig ténylegesen létezhet az értelmünkben, mert az már nem a tárgy maga. A következő lépcsőfokra lépve vizsgáltsuk meg a *képez* szó is.

képez (CzF): „(kép-ez) 1) Valaminek a képét valamely anyagból, pl. márványból, gipszből, viaszból, agyagból stb. kialakítja. [...] 2) Valamely testi anyagnak más alakot ad, vagy abból más testet alkot. [...] 3) Valamely testetlen tárgyat is egy egészszé¹⁶ alakít. [...] 4) Valaminek alakját észével felfogja, gondolatjában eléállítja. [...] 5) Átv. ért. valakit kiművelés, oktatás által tökélyesbít, s bizonyos hivatalra, életmódra, művészetre, mesterségre stb. alkalmassá, ügyessé tesz.¹⁷

A z huzamos munkásságot kifejező rag, mely a külső tárgyak alakítása során átható, a külső tárgyak belső képeinek elménkben történő kialakítása során önható munkásságként is viselkedik. Ez utóbbi esetben a z átható és önható – azaz bennmaradó viselkedése – egyszerre jelentkezik, s a z hangnak a mennyiségben megfogható elemi egysége kapcsolja össze a kintet a benttel. A *képez*-ből továbbkép-

15 Benkő: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1970, H-Ó: 448 / kép1

16 A (k-)ép-pé tesz forma bizonyítja, hogy jól állapítottuk meg a kép szó tagolását, és hangjainak jelentéshajlamát.

17 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 539 / KÉPEZ

zett *kép^ezel* szó *l* ragja e képzési tevékenység folytonosságára utal, azaz folytonosan képez valamit. E fogalom azonban már csupán az értelmi tevékenységgel kapcsolatban használtatik.

képzel (CzF): „(kép-ez-el) 1) Valaminek képét gondolattal felfogja, maga elé állítja, tünteti. [...] 2) Olyasmit gondol, ami valósággal nem létezik, minek megfelelő mása vagy eredetije nincs, hanem egyedül a működő ész szüleménye.”¹⁸

A *képzelet* szó *at, et* ragja mindennek az egybehúzó huzamosan (*z*) folyamatos (*l*) tevékenységnek a befejezett, ténylegesült állapota, az elménkben jó esetben a külső világról előállt kép, s nem valamiféle belső képzelgés.

képzelet (CzF): „(kép-ez-el-et) 1) Azon kép, melyet valaki elméjében bizonyos tárgyról alakít. [...] 2) Oly kép, melyet valaki a tapasztalat után, de némi módosítással alkot, és összeállít. [...] 3) Üres, hiú kép, melyet a tapasztalás és valóság alapjától távozó, és csapongó elme alkot.”¹⁹

Ha édes magyar anyanyelvünk szeretettel közelítettik, könnyen belátható, hogy ennél jobban nem is lehet a *képzelet* folyamatát körülírni, meghatározni. Az ógörög *fantázia* kifejezés a fényre támaszkodik, melyet Isteni fénynek vagyis világosságnak is felfoghatunk, ám a magyar külső felület, azaz kép jobban illeszkedik a bölcséleti felfogásba, mivel a tárgyak formájára támaszkodik, nem pedig a szemlélt és szemléltő közötti közvetítő közegre, a fényre. Arisztotelész jól ragadja meg, hogy a látás a legfőbb érzékünk, ezért is kapcsolható hozzá a képzelet.

„Minthogy elsősorban a látás minősül érzékelésnek, ezért a képzelet (*phantasztia*) neve is a fény (*phaosz*) szóból származik, mivel fény nélkül nem lehet látni.”²⁰

Mindezekon túlmenően a magyar fényes és a görög *φανός* (fanosz: fáklya, lámpa) szavak közötti világos kapcsolatról árulkodik a CzF fény címszava:

fény (CzF): „1) Széles ért. azon igen finom anyag, mely szemre hatva, a körüllevő teste-
ket láthatókká teszi, máskép: világ, világosság. [...] 2) Szorosb ért. a világosságnak főfoka,
mely a látidegekre különös hatással van. [...] 3) Ragyogás. [...] 4) Átv. ért. világos látás, tudom-
más. [...] 5) Pompa, nagy költséggel járó életmód. Fényt üzni. 6) Dicsőség, kitűnő állapot. [...]

Eredetére nézve *fe-eny*, vagyis felső, azaz világos anyag, l. fehér szó származtatását. [...] Rok-
konnak tekinthető a magyar *fen* ige is, melyet *fénkő* és *fénszaru* szókban tájszokásilag szin-
tén megnyújtva ejtenek.”²¹

Az érzékek által keltett érzetek az elmében képzetekként raktározódnak el. Az érzékelő képesség, és értelem alapvetően eltérnek ugyan egymástól, mégis egységet alkotnak, ezért lehet a képzelet jó kapcsolódási pont a külső és belső képek között. A magyar nyelv képzeletről alkotott felfogása roppant hasonló Arisztotelész elgondolásához, mely e fejezet zárógondolataként olvastassék át.

„Nos, az érzékelés az egyszerű állításhoz és ismerethez hasonlít. Ám amikor kellemes vagy fájdalmas az érzékelés, (a lélek) mintegy állítva vagy tagadva törekszik felé, vagy kerüli azt. És a kellemes meg a fájdalmas érzése: az érzékelő középnek a jóra és a rosszra, mint jóra és rosszra irányuló működése. Az aktuális kerülés és törekvés is azonosak, és a törekvő lélekrész meg az elkerülő lélekrész sem különböznek egymástól, sem az érzékelőképességtől, jóllehet mibenlétük más. A gondolkodó lélekben a képzetek érzetek módjára vannak jelen, amikor jót

18 Uo., I-LY: 546 / KÉPZEL

19 Uo., I-LY: Uo., I-LY: 547 / KÉPZELET

20 Arisztotelész: „A lélek”, szak. III.3.429a / 122 o.

21 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1864, E-H: 809 / FÉNY (1); Szóroktonítás: hellén: *φαίνω* (megvilágít, láthatóvá tesz), *φανός* (fáklya, lámpa), *φαντός* (mond, kijelent); szanszkrit: *bhan* (fény, világ), *bhānusz* (tűzhely, tüzelő); gót: *fun* (tűz); német: *Funke* (szikra); kínai: *ming*; latin *fenestra* (ablak).

vagy rosszat állít vagy tagad, kerüli azt vagy törekszik utána. Ezért nem gondolkodik soha képzetek nélkül a lélek.”²²

K-ÉP	Külső (k) épség (ép) vagy teljes felület (p).
KÉP-eZ	Képet készít (z).
KÉP-eZ-eL	Folytonos (l) kép készítés.
KÉP-eZ-eL-eT	A képzelés eredménye, ténylegesültsége (t).

3. Képességeink a képes képzeletből fakadnak

Miért is fontos, hogy képekben gondolkozzunk? Hogyan hat ez ki képességeinkre? Erre kerestetik a válasz. E képességekről szóló fejezet alapoztassék meg Platón gondolataival:

„SZÓKRATÉSZ Azt fogjuk mondani, hogy a képesség a létező dolgok egy neme, amelynek segítségével nemcsak mi vagyunk képesek arra, amire képesek vagyunk, hanem minden más is, ami valamire képes: például a látást és a hallást képességnek nevezem – ha ugyan érted, mit akarok mondani ezzel a fogalommal.

GLAUKÓN Igen, értem.”²³

„SZÓKRATÉSZ Hallgasd tehát meg, mit gondolok róla. Én úgy látom, hogy a képességnek sem színe, sem alakja, sem olyanféle tulajdonságai, mint sok más dolognak, nincsenek, amelyek alapján egyes dolgokról magamban megállapíthatom, hogy mások, mint a többiek; a képességnél csak arra lehetek tekintettel, amire vonatkozik s amit létrehoz, s csak ennek alapján tudom megnevezni az egyes képességeket, s így az egyazon dologra vonatkozó s egyazon dolgot létrehozó képességet egynek veszem, a más dologra vonatkozó és mást létrehozó képesség pedig másnak. És te? Hogy gondolsz?

GLAUKÓN Én is így.”²⁴

Platón ismételtén jól összefoglalta a magyar *képesség* szó lényegét. A korábbi képzeletről (2.) szóló fejezetben olvasható volt Arisztotelészről, hogy az elménkben keletkező képeket az érzékszerveink – mint a látás, hallás, szaglás, stb. – hozzák létre. Platón a fenti idézetben szintén az érzékeket nevezte képességnek. Ebből arra következtethetünk, hogy a képességek olyan képeket előállító adottságok, amik az érzékekhez köthetők. Az elme (10.) ezeket a képeket tárolja az emlékezet (8.) segítségével, s azok közül képes kiemelni az éppen szükségeset.

Mikor szellemi-munkálási értelemben használtatik a *képes* kifejezés mondván; valaki képes valamire, akkor ebben szintén az az alkalmasság húzódik meg, hogy az illető az elvégzendő feladatot képes-képpé, mintegy tervvé alakítani, hogy azután az elméjében összeállt képes lépések mentén a feladatot végrehajthassa. Aki nem képes magában elképzelni a feladatot, az végrehajtani sem lesz képes az egyes lépéseket, s az ilyen emberről mondhatjuk azt is, hogy képtelen rá. Ugyanezt fejezi ki az is, amikor valami elképzelhetetlen, vagyis valaki képtelen arra, hogy ezt vagy azt megtegye. Nagyon fontos, hogy minden tett előzménye az elmében történő megvalósítás, elképzelés, a valóságban csak akkor válhat bármi is megvalósítottá, ténylegessé, ha az korábban az elmében már megszületett. Ezért mondta Prohászka és Arisztotelész is, hogy a gondolkodásnak a tettet kell szolgálnia. A továbblépést azonban előzze meg a CzF *képes* szócikkének áttekintése.

képes (CzF): „(kép-es) 1) Képekkel bővelkedő, képekkel ékesített. [...] 2) Átv. Ért. mondjuk beszédről, írásról, mely a szókat és kifejezéseket, mondatokat nem tulajdon értelemben hasz-

22 Arisztotelész: „A lélek”, szak. III.7.431a / 133-134 o.

23 Platón: „Állam”, V.XXI.477c / 375 o.

24 Uo., V.XXI.477c-d / 375-376 o.

nálja, hanem más tárgyakra alkalmazva, mennyiben köztök bizonyos hasonlóság létezik [...] 3) Átv. ért. illő, helyes, az adott szabályokkal, körülményekkel egyező, azoknak megfelelő, bizonyos mértéket tartó. Ebből ered képesen és képesint. Képesen v. képesint bánni valamivel. Itt is az alapértelem bizonyos mód vagy forma, mely szerint valaki cselekszik, vagyis oly cselekvésmód, mely bizonyos szabályhoz, mértékhez hozzá illik, ahhoz alkalmazkodik, annak alakját mintegy tettel elétünteti. [...]

4) Átv. ért. am. valamire termett, alkalmas, ki bír és tud oly formán cselekedni, mint kell. Itt a cselekvő erő a teendő dologgal jön hasonlításba, [...] Ezt a latin nyelv néha par szóval fejezi ki, mely másképp hasonlót jelent, némely esetben pedig capax szóval. 5) Valamire kiképzett, alkalmas. Rokon vele ez értelemben a latin habilis, finn kuvainen. [...] 6) A székely s általában erdélyi szójárás szerint am. lehető. [...] Épen ezen jelentése van a török kábil (= lehető) szónak, ettől ered: kábilijet = képesség, s kábilijetli = képes.²⁵

A gyöknyelvi és finnugrista szellemi felfogások összehasonlításához olvastassék át a TESz is, vajon hogyan értelmezi e szót.

képes (TESz): „j: [...] 4. 1518 k.: 'lehetséges, tehető; möglich' (l. fent); [...] 8. 1750: 'alkalmas, kellő tehetséggel, rátermettséggel rendelkező; fähig' [...] Származékszó: a kép1 főnévből keletkezett -s melléknévképzővel. Legtöbb jelentése a kép1 jelentései alapján érthető. A 4., 8. jelentésnek egymáshoz, illetőleg a többihez való viszonya további vizsgálatot kíván. Talán a 'mód' jelentésben használt kép1 főnévből kell kiindulni; vö.: mód :-> módos 'tehető' (l. mód a.). Nem meggyőző az a feltevés, amely szerint ezekben egy török eredetű m. *kép 'lehetőség' volna az alapszó. [...] – A 8. jelentésben használt képes-nek latin jövevényszóként (vö. lat. Capax 'alkalmas, képes') való magyarázata elfogadhatatlan.²⁶

Megint a szemléletmódbeli eltérés okozza a különbségeket a CzF és TESz között. A CzF nem beszél sehohol jövevényszavakról, sem a török kép-et nem tartja jövevényszónak, sem a latin capax-ot, hanem abból indul ki – egyébként észszerűen –, hogy mind a török, mind a latin rokonság ugyanazon az ősi gyökön alapszik, mely a másik két nyelvben már erősen romlott állapotú nyelvi környezetben van jelen; ezért az eredeti gyökrendszert nem lehet már fellelni. Az eddigiek alapján meglehetősen ellentmondásos dologra lehetünk figyelmesek:

- 1) A TESz szócikkeit gyakorlatilag a CzF alapján állították össze úgy, hogy azt a finnugrista látásmóddhoz igazították. Ebből kiviláglik az is, hogy a CzF az egyetlen valóban használható forrás.
- 2) Ennek ellenére a TESz folyamatosan vitázik a CzF-el; amit a CzF állít, azt a TESz megcáfolja annak ellenére, hogy semmi érdemlegeset nem tud felhozni állítása bizonyítására, csupán feltételezésekre támaszkodik. Fontos megjegyezni ezzel kapcsolatban. Hogy a '60-70-es években, amikor a TESz íródik, a nyelvészeken kívül már jóformán senki sem ismeri a CzF-et, de valószínűleg közöttük is csak a beavatottak. Ennek ellenére úgy tekintenek rá mint bűnbakra. Ilyen zsigeri félelmet azonban csak azok az emberek éreznek, akiknek rossz a lelkiismeretük.
- 3) A TESz egyetlen valódi előnye a CzF-el szemben mégis abban áll, hogy részletesebbek a tényadatok és a források megjelölései, ám ettől valójában még semmivel sem tudunk meg többet egyik szóról, vagy annak eredetéről sem. Egy angol szótárban, ahol a szavak egy-két évszázadig élnek csak, valóban fontosak lehetnek ezek az adatok – hogy melyik szó mikor és hol bukkan fel először –, ám a magyar nyelv olyan, mint a gránit, amin az idő alig ejt bármi sérülést.

25 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 537 / KÉPES

26 Benkő: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1970, H-Ó: 449 / képes

Annak bizonyítására, hogy a *képes* szóban tényleg a képekben való gondolkodás működik, vételessék ellenőrző kifejezésnek az *alkalmas* szó. Ha a két szó – a *képes* és az *alkalmas* – szabatosan cserélhetők egymással, akkor azonos kell legyen a jelentésük. Ebben az esetben azonban az *as*, *es* melléknévképző nélküli szótövek – *kép* és *alkalom* – szintén azonos érteményűek kell legyenek. Az *alkalmas* szó *alk* törzse a kiindulási alap.

alk (CzF): „(al-k) elv. törzs, melyből *alkot*, *alkalom*, *alku* és származékaik erednek. Alapfogalomban egyezik *alak* (= forma, kivált tetszetős forma) szóval, ahonnan *alkot* am. formál, stb. Különösen *alku*, *alkuszik*, régiesen am. illőség, illik. Lásd ezeket. Hogy hajdan *alk* v. *alkik* ige is létezhetett, az *alkat* főnévből gyaníthatni.”²⁷

Az *alk* tehát ugyanaz mint az *alak*. A képről megállapított, hogy valaminek a külső formáját jelenti (2.). Az *alak* szóval kapcsolatban, megjegyzendő azonban, hogy a nem-létet, vagy egyszerűen a halált jelentő *al* gyökből alkottatott, ezért jelent az *alakos* szó üres, felszínes valakit, akiből a lényeg, a belső tartalom, azaz a valódi élet hiányzik. Ezért nem az *alakos* szó a *képes* társa, hanem az *alkalmas*. Az *alak* tehát a képpel egyetemben olyan formát jelent, melynek csupán a felszínéről vannak ismereteink.

Nagyon fontos megjegyezni tehát, hogy akár a *kép*, akár az *alak*, csupán a testek felszínéről ad tájékoztatást, így az elménkben lévő képek, azaz ismeretek valójában – és ez nem üres szójáték – felszínesek. Amikor valaki ezt képes elfogadni, akkor válik alkalmassá arra, hogy helyesen értékelje emberritűdását. Érthetővé válik az is, hogy a felületek ütközésének hangjaként miért a *t* hang jelenti magát a testek felületét, ugyanakkor magát tárgyiságot is. A *t* hangban tehát ténylegesen visszatükröződik megismerésünk felületessége, mivel a három kiterjedésű világban minden emberi érzékszerv csupán síkok, azaz a két kiterjedésű valóság érzékelésére képes. Azon túl, hogy csak síkban lát az ember, és a szemek eltérő szögű képeiből a lélek készít térhatású képet, az így előállt érzékletek is csupán a testek felületét, felszínét adják. A felszínesség azonban szükséges velejárója annak, hogy a hullámtermészetű szellem hullámképes (holografikus) módon legyen képes feldolgozni és tárolni az ismereteket. „Valamely forma felismerhetősége többnyire a kontúrjával [körvonalával] kapcsolatos. A gyermek még a befejezetlen ceruzarajzokból is könnyen meg tudja különböztetni a háziállatokat. [...] A tiszta kontúr [körvonal] spektruma [hullám tartománya] sok nagy térbeli frekvenciát [rezdületet] tartalmaz; a rekonstrukciójára használt transzparens [áteresztő] szűrőn tehát bővelkedni kell a kis frekvenciáknak [rezdületeknek] (a centrum [központi rész] jelentékeny feketedése csak nagyobb frekvenciáknak [rezdületeknek] megfelelő tagokat engedi át; ezek a frekvenciák a centrumtól távolabb jelentkeznek, vagyis ezek a »fontosak«).”²⁸

Kivétel lehet persze az, amikor valamely test átlátszó, de ez valójában igen ritka eset, éppen ezért az értelmi feldolgozásban sem játszik túl nagy szerepet, viszont ebben az esetben is a test felszíne, annak élei adják meg az elme számára a látottak feldolgozásának lehetőségét. Azért hívatik tehát a felszín felszínnek, mivel a felület színét, vagyis a felső szint az egész testre, tehát annak belsejére is értelmezük. Példának okáért, ha bármely testet pirosra festünk, akkor az egész testet mondjuk pirosnak, nem csak a felszínét, függetlenül attól, a belső részek milyen színűek is valójában. A hallásunk sem tesz mást, mint a testek felszíne, vagyis a felület által keltett hangokat fogja fel. Tapintásunk is csupán a felületeket képes érinteni akkor is, amikor esetleg egy folyadék vagy gáz belsejében vagyunk, hisz ilyenkor is csupán a bőrünkkel, mint felszínnel érintkezik a külső közeg.

E kitérő után azonban tisztázandó, miként is jelent az *alkalom* szó bárminemű formát?

27 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1862, A-DS: 118 / ALK

28 Viénot; Smigielski és Royer: *Holográfia optikai alkalmazásokkal*, 156 / 7. fejezet

alkalom (CzF): „(al-k-al-om) 1) Régi s a székelyeknél ma is divatozó ért. = alku, szerződési egyesség [...] 2) Oly körülmény, időpont, viszony, mely bizonyos cselekvéshez illik, vagy szükséges, s ahhoz mintegy módot, eszközt nyújt, illetőleg azt elősegíti, könnyebbíti. [...] 3) Átv. és kevesbbé divatos ért. használtatik alkalmatosság [...]

*Mennyiben bizonyos cselekvéshez való, illő, kellő módot jelent, alapfogalomban egyezik az alkot, alakít, alku szók törzseivel. Közvetlen származéka: alkalmas = a maga nemében olyan, kiből vagy miből valamit alakítani, képezni, csinálni lehet.*²⁹

A CzF szerint tehát az *alkalom* a társas érintkezéshez nyújt megfelelő módot. A *mód* viszont az *idom* (4.) módozataként szintén valami (*m*) formát (*d*) jelent. Az *alkalom* tehát társadalmi érintkezési forma, ezzel újra csak az alak jelentést szemléljük. Az *alom* ragról tudható, hogy az folytonos miséget, vagy milyenséget jelent. Az *alkalom* szó tehát annyit tesz mint; ami (*m*) folytonos (*l*), azaz állandó alakú (*alk*). Ebből a továbbképzett *alkalmas* az *s* mellékképző által arra mutat, hogy minőségileg lesz képes folyamatosan alakítani valamit.

AL	Üres lét (nem-lét, azaz hamisság).
AL-Ak	Ami (<i>ak</i>) belsőleg üres.
Alk-aLoM	Ami folytonos (<i>alom</i>) alakkal, formával, idommal bír.
Alk-aL(o)M-aS	Ami folytonos alakú (<i>s</i>).

A *képesség* szó elemzésében a *ség* képző az utolsó elem, mely az alapszó mennyiségét vagy minőségét fokozza, növeli.

képesség (CzF): „(kép-es-ség) 1) Azon tulajdonság, melynél fogva valamit képesint teszünk, különösen, mérséklet, bizonyos korlátok közti tartózkodás. 2) Valamire termettség, alkalmasság, tehetőség, vagyis azon tulajdonság, melynél fogva valaki tehet, rendelhet, végezhet valamit, rendelkezhetik valamiről.”³⁰

K-ÉP	Külső (<i>k</i>) épség (<i>ép</i>) vagy teljesség alapja (<i>p</i>)
KÉP-eS	Minőségi (<i>s</i>) alkalmasság valamilyen formán cselekedni.
KÉP-eS-SéG	Fokozott (<i>ség</i>) tulajdonság, alkalmasság, mellyel képes-sé válunk valami elvégzésére.

4. A testi idom és a szellemi ildom

A valódi értelem, a fel- vagy megvilágosodás, mindig Istentől ered, soha nem az emberi tudománytól, mivel maga Krisztus a világ világossága (Vö. Jn 8,12; 9,5), hiszen benne „élet volt, és az élet volt az emberek világossága.” (Jn 1,4) A Szentírás egyértelműen összekapcsolja az életet és a világot, azaz a világosságot. Nyelvünk annyival több minden más élő nyelvnél, hogy ez a kapcsolat elő nyelvi valóságként tündöklök benne. Az *élet* szó *el*, *él* gyöke, és a *világ* szó *vil* gyöke között egyértelmű összekötő kapocs az *il* gyökcsíra, mely éppen az eszes jelentésű *ildom* szó alapja is.

ildom (CzF): „Régibb nyelvemlékeinkben előforduló szó, s jelent eszélyt, vagyis az észnek oly működését, mely által a kitűzött célra legillőbb, leghelyesebb eszközöket használ, mely a körülményekhez aránylag, okosan alkalmazkodik. Elemzésére nézve V. ö. IDOM szót is.”³¹

A lélek, értelem egyben az elme (10.) világossága csak Isten által lehetséges, mivel Ő az, aki megvilágosít minket, így adván meg számunkra a megértő tudást, hiszen maga az *il* gyök a világ (világosság) által az *ildomot*, tehát az isteni eredetű eszességet biztosítja az emberek számára. Ebből ered a magyar

29 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1862, A-DS: 120-121 / ALKALOM

30 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 538 / KÉPESSÉG

31 Uo., I-LY: 59 / ILDOM

nyelvben az *éles eszű* kifejezés, mivel ez arra utal, hogy Él, azaz Isten az, aki bennünk megismer, gondol. S mivel a magyar nyelv képi nyelv, s az *l* hang folytonosságot jelent, s mivel a kés vagy borotva éle szintúgy folytonosan hosszú, s vágáskor *el*-ől halad, ezért mondja a magyar csavaros ész a bujasághoz hasonlóan (9. lábjegyzet), hogy *vág az esze, mint a borotva*, vagy a ma már végtelenül elbutult korunkban, minden összefüggéstől megfosztva: *vágod?* A világ mint világosság a magyar nyelv szerint sem választható szét az értelemről, azaz elmétől, az ildomtól, melynek az alábbi szentírási idézet (2Kor 4,3-6) tanúsága szerint szintén a szívben van szállása.

Károli Gáspár (1590)

^{3c}Hogy ha homályos az mi Evangeliomunk, azoknak homályos az kik el vesznek.

⁴Kiknek elméjüket meg vakította ez világnak Istené, a tudni illik, az hitetleneknek, hogy az Christus dicsőséges Evangeliomának világossága ne fényjelék nékiék, melly Christus Istennek e ábrázattya.

⁵Mert nem mi magunkat predikállyuk, hanem az Jézus Christust az mi Urunkat, mi magunkat pedig ti szolgaitoknak (lenni) az Christusért.

⁶Mert az Isten, a ki parantsolta hogy az setéségből világosság légyen, ugyan ő az a ki fénylett az mi szívünkben hogy az Jézus Christus ortzáján való Isteni esméretnek világosságát közlenők egybekkelis.

Káldi-Neovulgata

³Ha a mi evangéliumunk mégis el van takarva, azok előtt van eltakarva, akik elvesznek,

⁴akikben ennek a világnak az istene elvakította a hitetlen értelmet, hogy az Isten képmásának, Krisztusnak dicsőségéről szóló evangélium fénye ne ragyogjon fel számukra.

⁵Mi ugyanis nem önmagunkat hirdetjük, hanem Jézus Krisztust, az Urat; önmagunkat pedig mint a ti szolgátokat Jézusért.

⁶Mert Isten, aki azt mondta: »A sötétségből világosság ragyogjon fel«, maga támasztott világosságot szívünkben, hogy felragyogjon Isten dicsőségének ismerete Jézus Krisztus arcán.

Szintén az értelem és a világosság kapcsolata figyelhető meg az emberbe oltott erkölcsiségben, mellyel képes a jó és a rossz megkülönböztetésére. Ez persze megint csak akkor működik, ha valakinek a lelki világa valóban a Világosságtól van, és azt nem az anyagi világból eredezteti, mely csak következménye a Világ(osság) teremő erejének.

„A jó és a rossz megkülönböztetése a természetes erkölcsi törvény alapján történik, mely nem más, mint az értelem Istentől belénk öntött világossága. Ennek köszönhetően ismerjük meg azt, amit tennünk, illetve kerülnünk kell. Ezt a világosságot és ezt a törvényt Isten a természetben adta az embernek.”³²

Akik azért kerülnek a Katolikus Egyházat, mert nem értik a mondanivalóját, vagy mert – és talán sajnos ők vannak többségben – nem tartják hitelesnek, azok ennyi bevezető után már láthatják, hogy nem is beszélnek olyan értelmetlenségeket. Igaz ugyan, hogy az ilyen tudós szövegek megértéséhez azért sokat segíthetne az is, hogy ténylegesen értessék, és ne csak koptassék édesanyanyelvünk.

További kutakodások előtt tisztázandó azonban a *forma* bölcséleti fogalma! Tétetik ez annak reményében, hogy ismételten megláttattnak a magyar nyelv bölcséleti mélységei.³³

- 1) Platón bölcséletében: *eidosz* (kép) v. *idea* (36. lábjegyzet). Ezt Platón mint szellemileg megismerhető létalapot öröknek, a dolgok fölött állónak mondta.
- 2) Arisztotelésznél a *morfé* már magukban a dolgokban bennható lényeket adó elv megnevezése.

A forma bölcséleti fogalma nem azonos a művészetekben is alkalmazott forma kifejezéssel. Szavunk a bölcsületben inkább a másodlagos külső forma fogalmának felel meg, amely a dolgok látható fölépítése, a részekből összeálló egész. A külső forma azonban tovább utal a belső,

³² Diós: *Magyar Katolikus Lexikon*, 1997, Éhi-Gar III: 274-275 / értelem autonómiája

³³ Vö. uo., Éhi-Gar III: 746-747 / forma

tulajdonképpen formára, amely a dolgok belső meghatározottsága, célra-irányulása, melyet Arisztotelész az entelecheiával fejezett ki.

- 3) A skolasztika – főleg Aquinói Szent Tamás – az anyag és forma kettősségét (hülemorfizmus) minden oldalról végiggondolta, és teológiai elmélete egyik sarkkövévé tette.

Az ember esetében a lényegadó forma (forma substantialis) a lélek, amely sem létében, sem működésében nem függ az anyagtól, épp ezért halhatatlan. Szent Tamás ismert tiszta formákat is, amelyek maguk is egészek, s nem valamely egész részei, és ezek az angyalok, mint elkülönült formák (formæ separatae).

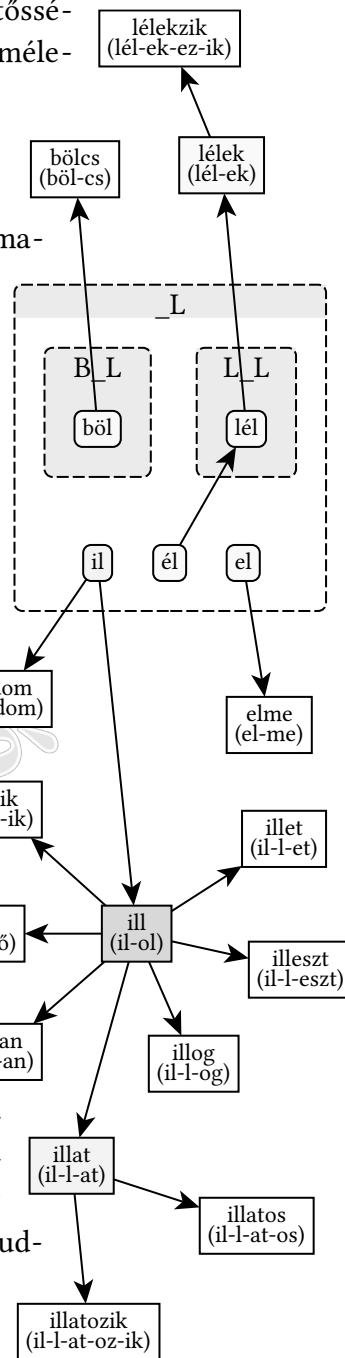
A valós formák a eszélyességi (logikai) formákkal állíthatók szembe, amely az egyes dolgokkal szemben az egyetemeset ragadja meg (elvonatkoztatás). A logikai forma a valós formában gyökerezik, még ha teljesen nem is azonos azzal. Mindkét forma a megismerő szellemi létezőre irányul, a megismerésben a dolgok formáját ragadjuk meg (species). Az abszolút szellemben a dolgok formája mint eredeti eszmény él, melynek nyomán a minta-okság révén kapnak formát a konkrét létezők. Bár a forma a lényegi rendhez tartozik, részesedik a létrendből is; Aquinói Szent Tamás szerint a lét a formák formája, mivel minden forma benne gyökerezik, s végső soron a lét teljességéből merít. Mivel épp a lét a legfőbb tökéletesség, csak benne érheti el minden forma tulajdonképpen a teljességét. Az Arisztotelészre erősen támaszkodó Szent Tamás megfogalmazása szerint, „ami egy lényt megkülönbözteti a többiektől, formájából nyerjük. Ámde az embert emberré tevő megkülönböztető jegy az, hogy értelmes, amit az emberről a lételevé alapján állítunk. Tehát az értelem lételevé az emberi formája.”³⁴

Szent Tamás utolsó mondata a kulcs az *ildom* szó megfejtéséhez. Az *il* és *el* gyökök azonos töről fakadnak, melyekben az életet adó lélek tükröződik vissza, ami Szent Tamás bölcselete szerint maga a lételevé, a lélek, az értelem, ami elmeként megfogalmazva már egyértelműen kapcsolatot mutat az *ildom*-mal. Az elmét, az *ildom*-ot a *d* hang formálja meg, melyről már tudjuk, hogy valóban formát jelent. Az *ild* létforma alapján az *m* hang ténylegesítő ereje (aktusa) formálja meg az anyagtól (*m*) a testet, mivel „az értelemi tevékenység lételevét az emberi test formájának kell neveznünk.”³⁵

iL Élő (*l*).
 iL-D Élet idom (*d*) azaz létidom.
 iL-D-oM Tevékeny (*m*) létidom.

Az *ildom* szóval rokon az *idom*, ahol az első a lélek, az utóbbi a test formáját jelenti:

idom (CzF): „(id-om) Jelenti valamely testnek rendes, szabályos, arányos alakját, külsejét, vagyis azon módot, melynél fogva annak részei illő, helyes viszonyban és arányban állanak egymáshoz; innét: hangidom, versidom, idomos am. rendes, szabályos, módos, arányos, s

34 Aquinói: *A teológia foglalatata*, Első rész: k. 76, sz. 1 / 530 o.

35 Uo., Első rész: I. k. 76, sz. 1 / 530 o.

*idomtalan am. esetlen, aránytalan, helytelen. Rokon vele a régies ildom (eszély, eszélyesség, okosság), s úgy látszik, mindkettő ugyanazon eredetű, mit értelmök rokonsága is bizonyít, mert ildom jelenti az észnek helyes, rendes, öszhangzó működését vagy működő erejét, s mindkettő jó állapotot jelent, idom t. i. a külsőnek (testnek), ildom (mintegy: elme-idom) a belsőnek, (léleknek) jó állapotát. [...] Ne zavarjuk öszve az 'alak' szóval.*³⁶

iD
iD-oM

Forma (d).
Formázott valami (m).

5. Az idom szó id gyökéről

Az *idom* szó az anyag formája, ám ne felejtjük el, hogy az anyag a tiszta lelki *ildom*-tól (idomtól) nyeri el alakját, ezért az *id* gyök isteni, de legalábbis lelki eredetre utal. Az anyagra ható ténylegesítő erő (aktus), mint *d*-s mozgás, munkálás is megmutatkozik a *id* gyökben, ugyanakkor ez *id* gyök már egyértelműen az anyagi világhoz kötött, az abban jelentkező isteni tevékenység kifejezője. Tehát míg az *ildom* a tisztán szellemi létidom, addig az *idom* már a anyagban megnyilvánuló lelki, szellemi tevékenység.

id (CzF): „*elvont gyöke különféle családokat képező származékoknak. 1) Mozgást, menést, haladást jelent ezekben: idő, idegen, ideg. 2) Mélyhangu ragozással, helyes alakra, arányos külsőre vonatkozik: idom, idomít, idomos stb. szókban.*”³⁷

„*elavult vagy elvont fn. mely hajdan innepet (id-napot) jelentett*³⁸ [...] *A magyarban azonosnak látszik di gyökkel, melytől dísz, dics stb. is származik; innen idv, annyi mint dív, divó.*”³⁹

Az *id* gyök mozgás jelentését megragadva érdemes megismerkedni Arisztotelész 3 elemből álló isten-érvi rendszerével⁴⁰, hogy láthatóvá váljék a mozgás, illetve az önmagát gondoló ész – magyarul *ildom* – kapcsolata.

- 1) Mindazt, ami mozog (változik), valami más mozgatja. A világmindenség egységes rendje azt mutatja, hogy e formák egyetlen célra irányultan tevékenykednek. Ezért föl kell tételeznünk, hogy összehangolt mozgató tevékenységük alapja az egyetlen mozgatatlan mozgató.

„*A létezők elve és elsője ugyanis önmaga szerint is járulék szerint is mozgatatlan, mégis az mozgatja az első, örökkévaló és egyetlen mozgást; minthogy azonban a mozgatott <dolog> valamitől kell hogy mozgattassék, és az első mozgatónak önmaga szerint mozgatatlannak kell lennie, és az örökkévaló mozgás örökkévalótól, az egyetlen mozgás meg egyetlentől kell hogy mozgattassék, minthogy azonban azt látjuk, hogy a világmindenség egyszerű haladásán kívül – amiről állítjuk, hogy az az első és mozgatatlan létezőségtől mozgattatik – vannak még más örökkévaló haladások is, a bolygókéi (mert örökkévaló és megállás nélküli a körbenmozgó test, ahogy mindezt már a Természettani előadásokban bebizonyítottuk, szükséges, hogy e haladások mindegyike is egy önmaga szerint mozgatatlan és örökkévaló létezőségtől mozgattassék.*”⁴¹

36 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 15 / IDOM; Szórokönítés: hellén: *ΕΙΔΩ*, határozatlan igeidő (aoristos): *εἶδον, ἶδον*, főnévi igenév (infinitivus): *ἰδεῖν*, középfőnév: *εἶδομαι* (látok, szemlélek); *εἶδος* (néz, forma), *ἰδέα* (forma), *ἀπειθεός* (formátlan = idomtalan); f-id gyökből a latin: *video* (látom); és a szanszkrit: *vid* (tud); arab: *edim* (ábrázat, felület, felszín).

37 Uo., I-LY: 5 / ID (1)

38 Szórokönítés: perzsa *íd*; szanszkrit: *íd* (innepel, énekel); hellén: *ἀείδω, ᾠδή*

39 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 6 / ID (3)

40 Vö. Turay: *Filozófiatörténeti vázlatok*, fej. 3.4 / 33-34 o.

41 Aristotelész: *Metaphysica*, köt. I, szak. Λ (XII).8.1073a

„Mert ha még mások is volnának, azok úgy mozognának, mint amik a haladás végcéljai volnának; de lehetetlen, hogy más haladás is legyen az említetteken kívül, És ez a feltevés valószínű a haladásba hozott dolgok megfigyelése alapján is.”⁴²

- 2) A pusztulásra képes létezők a mik (a létezők, melyek képesek formájuk elvesztésére) nem léteznének, ha nem volna valamiféle szükségszerű valóság. A mi-idom (anyagforma) összetélt biztosító szükségszerű és teljes okot vízszintesen (a tapasztalati világban) nem találjuk meg. A függőleges irányban elhelyezkedő tiszta idomok sem feltétlenül szükségszerűek, mert mástól függően tevékenykednek. Kell tehát lennie olyan végső alapnak, amely másképpen nem lehet, mint ahogyan van.

„Az tehát, ami képes lenni, annak lehetséges lenni is meg nem-lenni is; ugyanaz tehát képes lenni is meg nem-lenni is. Ami azonban képes nem-lenni, annak lehetséges nem-lenni; az pedig aminek lehetséges nem-lenni; pusztulható <mulandó>, vagy 'egyszerűen', vagy úgy, ahogy az mondjuk, 'lehetséges nem-lennie', vagy hely, vagy valamennyi, vagy valamilyen szerint; az egyszerűen pusztulható azonban a létezőség szerint pusztulható.”⁴³

„Ha tehát vannak olyan természetek vagy létezőségek, amilyenek »a meghatározások körében vizsgálódók« mondják az ideákat, kell hogy legyen valami, ami sokkal inkább tudó, mint a 'tudás maga', és valami, ami inkább mozog, mint a 'mozgás maga' <az ideák> pedig ezek lehetőségei. Hogy tehát a ténylegesség előbbi mind a lehetőségnél, mind pedig a változás minden elvénél, nyilvánvaló.”⁴⁴

„A gondolkodás önmaga alapján arra irányul, ami önmaga alapján a legjobb, és leginkább önmaga alapján való gondolkodás arra, ami a leginkább önmaga alapján a legjobb.”⁴⁵

- 3) A rend végső oka nem a dolgok természetében, azaz nem a természet törvényeiben keresendő, mert a törvények csak a lehetőségeket szabják meg a dolgok számára, de hogy a lehetőségek közül melyek valósuljanak meg, azt nem a törvények írják elő. A dolgok célirányos tevékenységének és a világ rendjének végső oka csak az isteni ész (görög: *nousz*; magyar: *ildom*) lehet.

„Meg kell még vizsgálunk, miként birtokolja az egész világ természete a jót, és pedig a legjobbat, vajon mint valami tőle elkülönültet és önmaga alapján valót vagy mint a <részeinek> rendjét. Avagy mindkét módon, ahogyan egy hadsereg. Mert a jóllét ott a rendtől is, meg a hadvezértől is függ, bár inkább az utóbbtól, mert nem ő van a rend által, hanem a rend van általa. Valahogyan minden dolog egy rendbe tartozik, de nem ugyanúgy a halak, a madarak és a növények; és a dolgok nem olyanok, hogy egyiknek sincs a másikhoz semmi köze, hanem nagyon is van. Egyhez <képest> van ugyanis minden dolog rendezve, csak hogy úgy van, ahogyan egy háztartásban, ahol a szabadoknak legkevésbé szabad »úgy ahogy« cselekedni, hanem minden, vagy legalábbis a legtöbb dolog számukra kötve van, míg a rabszolgáknak és az állatoknak kevés dolguk van a közösré nézve, és többnyire »úgy ahogy« cselekednek; ebben mindegyiküknek ugyanis ilyen elve a maguk természete. Úgy értem ezt, hogy minden dolognak el kell jutnia legalább a maga megkülönböztetésére, és ugyanígy van bennük más olyasmi is, amivel minden dolog közösséget alkot az egészért.”^{46 47}

42 Uo., köt. I, szak. Λ(XII).8.1074a

43 Uo., köt. I, szak. Θ(IX).8.1050b

44 Uo.

45 Uo., köt. I, szak. Λ(XII).7.1072b

46 Szemléltethetjük ezt egy vállalattal is, ahol normális esetben a főnöknek van a legkevésbé szabad mozgástere arra vonatkozóan, hogy úgy cselekedjen, ahogy szeretne, mivel felelősséggel tartozik a beosztottak felé. A beosztottaknak viszont ennél tágabbak a lehetőségeik, mivel cselekedeteik nem hatnak ki olyan mértékben másokra, alapvetően csupán saját munkájukért felelnek.

47 Aristotelés: *Metaphysica*, köt. I, szak. Λ(XII).10.1075a

„[...] az ész a természetben is benne van, ahogy az élőlényekben, mint a világ <a szépség> és az egész rend oka [...]”⁴⁸

Isten tehát, mint aki az első mozgatatlan mozgató, tiszta valóság, aki mozgatja a világ létezőit.

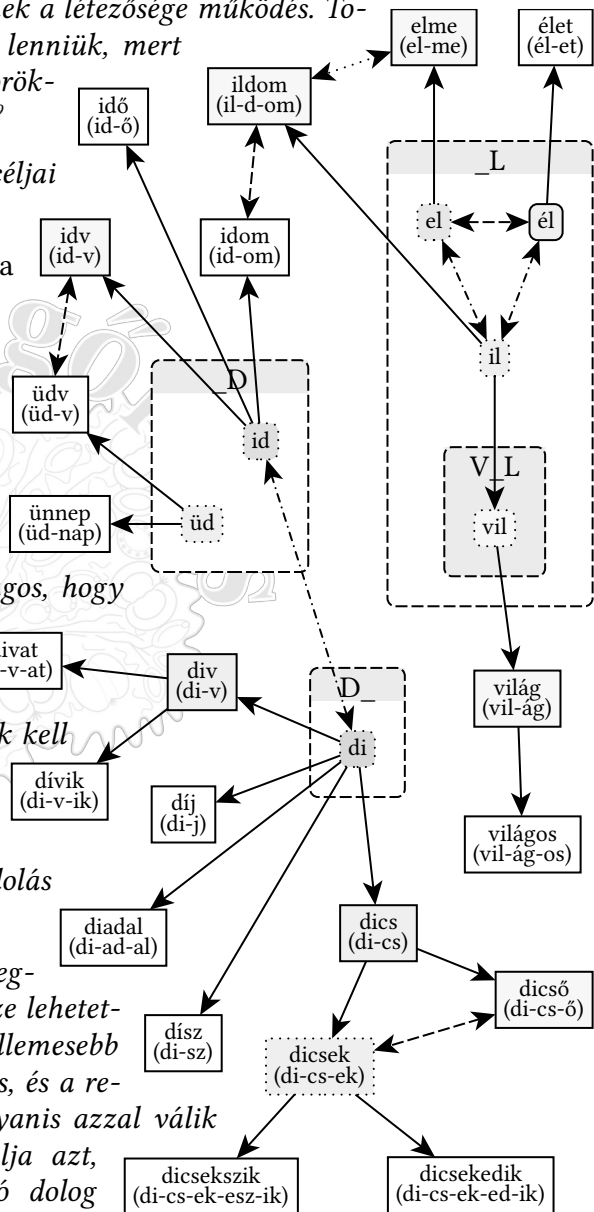
„Nem ér tehát semmit, ha a létezőségeket tesszük meg örökkévalóknak, mint azok, akik a formákat teszik meg örökkévalóknak, ha nincs bennük valami olyan elv, ami változtatni képes; sőt, még ez sem volna elegendő, se más létezőség a formák mellett, mert ha ez nem fog működni, akkor nem lesz mozgás, Sőt még akkor sem, ha működni is fog, de a létezősége lehetőség; így ugyanis nem lenne örökkévaló mozgás, mert a lehetőség szerint létező lehet, hogy nincs. Kell tehát, hogy legyen egy olyan elv, amelynek a létezősége működés. Továbbá ezeknek a létezőségeknél anyag nélkül kell lenniük, mert örökkévalóknak kell lenniük, ha van bármi is, ami örökkévaló kell legyen. Tehát működésnek kell lenniük.”⁴⁹

„[...] úgy mozgathatnának, mint amik a haladás végcéljai volnának”⁵⁰

Ő a magamagát gondoló ész, akinek tevékeny léte csupa boldogság.

„Nyilvánvaló tehát, hogy a legistenibbet és legtisztetreméltóbbat gondolja, és pedig úgy, hogy nem változik: a változás ugyanis nála csak rosszabbhoz vezetne, és az ilyesmi már egyfajta mozgás volna. Először is tehát, ha sz ész nem gondolkodás, hanem lehetőség, akkor valószínű, hogy az összefüggő gondolkodás⁵¹ fárasztó számára; másodszor világos, hogy akkor lenne valami más tiszteletreméltóbb, mint az ész, vagyis az, amit gondol. Ugyanis a gondolás és a gondolkodás, fennáll annál is, aki a legrosszabbat gondolja, úgyhogy ha ezt kerülnünk kell (és kell is, mert van néhány dolog, amit jobb nem látni, mint látni), akkor nem lehet a gondolkodás a legjobb. Tehát az ész maga magát gondolja, ha már ez a legjobb dolog, és e gondolkodás a gondolás gondolkodása”⁵² ⁵³

„Életvitele olyan, amilyen rövid időre nekünk a legjobb. Neki ugyanis mindig olyan (ami nekünk persze lehetetlen), mivel az ő működése is gyönyör (ezért a legkellemesebb nekünk is az ébrenlét, az érzékelés és a gondolkodás, és a remények és az emlékek ezek miatt). [...] az ész ugyanis azzal válik gondolkodásra képessé, hogy megérinti és gondolja azt, amire irányul, úgyhogy az ész és a gondolható dolog ugyanaz. Mert az ész az, ami a gondolható dolog, vagyis a létezőség felvételére képes, és akkor működik, amikor birtokolja azt, úgyhogy az isteni, amit az ész tartalmazni látszik, inkább ez <sc. a gondolható dolgok birtoklása>, sem mint az <sc. a felvételre való képesség>, és a szemlélődés az, ami a leggyönyörűbb és legjobb. [...] És élet is

48 Uo., köt. I, szak. A(I).3.984b

49 Uo., köt. I, szak. Λ(XII).6.1071b

50 Uo., köt. I, szak. Λ(XII).8.1074a

51 Az ész szemlélődésének folytonos állapota, nem lenne biztosítva tartalmában, idejében. Uo., köt. I, j. 11 / 848 o.

52 „ἡ νόησις νοήσεως νόησις” (hé noészisz noészeóosz noészisz)

53 Aristotelés: *Metaphysica*, köt. I, szak. Λ(XII).9.1074b

*tartozik hozzá; mert az ész működése élet, isten pedig a működés, és az ő önmaga alapján való működése a legjobb és örökkévaló élet.*⁵⁴

Arisztotelész utolsó mondata az *l* hang 3 jelentéshajlamát járja körül, miszerint 1) a *folytonosság* mint örökkévalóság ölt testet, 2) mely következtében az *l* mint *cselekvés*, *munkavégzés* a folytonos munkálás értelményét hordozza, 3) ami pedig nyelvünk szerint is az *életből* fakad.

iD Önmagát gondoló (*d*) mozgató (*d*), munkáló (*d*) lét (*d*) idom (*d*).

6. A fogalmi gondolkodás zsákutcája⁵⁵

További magyar kifejezések elemzése előtt erősen tisztázandó, milyen elvek mentén képeztetnek a fogalmak. A gondolkodás alapját a érzékletesség képezi. Az érzékletesség lényege többnyire úgy értelmezhető, hogy az ismeretek alapjaként a forrást nyújtó tárgy ismertetőjegyeiből elvonja az értelem azokat a jelentéseket, melyek egyetemes, azaz általános fogalmakká állnak össze. A gondolkodás legmagasabb fokú elvonással képzett fogalmai azonban viszonyban maradnak a kiinduló érzéki alappal, ezáltal a hozzájuk való visszatérés, a rájuk való közvetlen utalás lehetősége biztosított marad. Ha azonban a megismerés és érzékletesség kapcsolatába – legfőképpen pedig gyakorlati megvalósításába – valaki mélyrehatóan betekint, különös és ellentmondó dolgokat kénytelen megállapítani.

A hagyományos nézet szerint alapvetően fontosnak vallott érzékletesség fogalmainknak csupán elenyésző hányadát támasztják alá. Ahol ténylegesen beszélhetünk érzékletes elemekről, azok a szavak az ezekhez tartozó fogalmak jelentésével szerves kapcsolatot szintén nem mutatnak. Az érzékletesség követelményéhez ragaszkodók is hiszik azt, hogy vannak elvont fogalmak, melyek lényegéhez tartozik az, hogy érzéki salaktól mentesek, vagyis egyetemesek és általánosak. Ezekben állítólag már nincs semmiféle érzéki elem, mert ezek tiszta szellemi tartalmak. E vélemények szerint semmilyen közvetlen kapcsolat nem lehetséges e fogalmak értelményei, és az érzékletek között.

A képzetek kapcsán az anyagelvűség (materializmus) egyik legjelentősebb alakja David Hume megfogalmazta, hogy „*az ideák mindig benyomásaink másolatai*”⁵⁶, ezért a filozófusok beszélnek ugyan arról, hogy a fogalmaknak a legmagasabb elvonások után is visszavezethetőeknek kell maradniuk a érzékletekhez, de ki az, aki az *erény*⁵⁷, az *igaz*⁵⁸, a *jó*⁵⁹, a *jog*⁶⁰, a *lét*⁶¹, a *bölcs*⁶², a *bűn*⁶³, vagy akár a *betegség*⁶⁴ fogalmait az érzéki alapokkal és elemekkel valódi kapcsolatba hozta volna? Nemhogy ilyen magasabb rendű, hanem nyilvánvalóan az érzéki megnyilvánulásokhoz kötött fogalmak sem hozatnak az érzékletes mozzanatokkal érdekes kapcsolatba. Van-e olyan, aki a *gőg*⁶⁵, az *irigység*⁶⁶, a *harag*⁶⁷ fogal-

54 Uo., köt. I, szak. Λ(XII).7.1072b

55 Vö. Balla: *A szemléletes gondolkodás logikája*, 10–24

56 Hume: *Értekezés az emberi természetről*, szak. I.III.I. / 111 o.; Másutt így fogalmaz: „*az okokat és okozatokat illető következtetések eredetileg mindig valamilyen benyomásból származnak*”. (Uo., szak. I.III IV. / 126 o.)

57 ER-éNY: Isteni vagyis teremő erejű (*er*) lételv (*ny*)

58 IG-aZ: elemi (*z*) egység (*g*)

59 JÓ: ami/aki (*ó*) kellemes, lágy hajlandóságú (*j*)

60 JÓ-G: egyetemes, egységes (*g*) jó

61 Le-eT: lélek, mint létező (*l*) és test, mint tárgy (*t*) egysége

62 BőL-CS: belső (*b*) lényeggel (*l*) való folytonos cselekvés (*cs*); lét (*l*) ismeret bővítésére (*b*) irányuló cselekvés (*cs*); belső hiányosság (*b*) eltávolításának (*l*) csinálása (*cs*); gömbölyded (*b*) folytonos mozgást (*l*) csinál (*cs*)

63 BŰ-N: belülről (*b*) kiható (*ű*) tagadás (*n*), hiányosság (*n*)

64 BeT-eG: belsőleg (*b*) hiányos (*b*) állapotú (*t*) minőség (*g*)

65 GŐG: teljesen gömbölyű, felfuvalkodott (*g*, *ő*), s egyben erkölcsileg elhajló (*g*)

66 ÍR-iGY: minőségében (*d*→*gy*) erőteljesen fájdalmas, ártó szándékú (*ír*)

67 HAR-aG: hangot hallató (*h*) romboló erejű (*ar*) minőség (*g*)

mait érzéki elemekhez kötötte volna, annak ellenére, hogy ezek érzéki jellegével, mindenki tisztában van, s ma már a megismerő (kognitív) nyelvészet is hivatkozik erre?

A külhoni fogalmak valójában érzékletes alapokkal egyáltalán nem rendelkeznek, ha pedig valami kapcsolatban állnak is velük, e vonatkozásban tisztázatlanok, esetleges jellegűek, s mindenki úgy használja vagy értelmezi azokat, ahogy éppen akarja! Ez a helyzet pedig egyáltalában nem mondható kívánatosnak, sőt, a fogalmak tárgyi értékét ez inkább csak csökkenti, mint sem emeli! Ezek a fogalmak így csak az önkényességnek (szubjektivizmusnak) tárnak kapukat. Ezt kiváltképp jól látszik ma, a kultúrválság csúcán, amikor már nemcsak érdekellentétben álló nemzetek, nemzetiségek vagy politikai erők használják ellentétes értelemben ugyanazokat az elvont fogalmakat, hanem az egymás irányában kölcsönös megértésre, jóakaratra törekvők is. Az érzékletesség kapcsolata nélkül lebegő fogalmak viszonylagossága nemcsak személyes jellegű érdekellentétek esetében mutat értékingadozást, és kínál csűrési-csavarási lehetőséget, hanem állítólagosan a tárgyilagosságra törekvő tudományos vitákban sem használhatók félreértések nélkül. Mindenki, aki merült már el a tudományos szakkifejezések tengerében, könnyen meggyőződhetett arról, hogy a legtöbb olyan fogalom, melynek tisztázása alapvetően fontos lenne; végül mégis üres szó marad! A tény, hogy az érzékeknek a gondolkozással, illetve a fogalmak létrehozásával való kapcsolata nem kellőképpen tisztázott, sőt gyakran letagadott, nemcsak az elvontabb fogalmak határozatlansága igazolja, de a nyilvánvalóan érzéki kifejezések megértésének módszeres, és kielégítő eredményességű kutatását is lehetetlenné teszi.

A megértés a fogalmi megragadás természetéből adódóan a lényegre irányul. A lényeg pedig – ha érzéki dolgokban is kerestetik – az érzékletes anyagban mintegy rejtve van, ebből kell hát kihámozni. E munka során, a lényeges jegyek kiválogatása annál nehezebb, minél több, és zsúfoltabb érzékletes anyag terheli a megfigyelőt. Nyilvánvaló tehát, hogy a puszta érzékelés, az érzéki adatokkal való elárasztás nem éppen a megértés útja. Az érzékletek tartalmát valahogy rendszerezni, egyszerűsíteni kell, ha a fogalmak érteményének elérése a kívánt cél. Az érzékleteknek ilyen módszeres feldolgozása idáig mindig elmaradt, mert a lényegében kimagyarázhatatlan, és az ellenőrzés alól csaknem mindig kisikló elvonás műveletével igyekeztek azt helyettesíteni. Márpedig érzéki elemek nélkül nincsenek fogalmaink, mert az érzékletes elemek oly lényeges alkatrészei a fogalmaknak, hogy nélkülük tárgyi értékű, tárgyilagosa fogalomról egyáltalán nem, s magáról az elvonás folyamatáról sem beszélhetünk.

A gyöknyelvészet jóvoltából feltáruló módszer birtokában viszont a dolgok annyira leegyszerűsödnek, hogy a legelérhetlenebbnek tűnő fogalmak közötti kapcsolatok is olyan szorosra foghatók, hogy a beláthatatlannak hitt emberi tudáshalmaz szinte nevetségesen összezsugorodik. Amikor az igazság birtokában az elméletekre, felvetésekre (hipotézisekre) épített életszemléleteket, tudományoskodásokat, az összefüggő lényegismeretek híján teljesen széteső, szanaszét futó részletismereteket megvizsgáltatnak, már egyáltalán nem tűnik korunk tudományossága olyan beláthatatlannak, ahogy azt a szakosodás következtében beszűkült látószögű tudósok elhítni igyekeznek. A tisztázott, és feltárt fogalmak segítségével sokkal teljesebb értékű megoldás nyújtható, mint ahogy azt az eddigi gondolkozók tették.

A fogalmak, gondolatok világossága, érthetősége fordított arányban áll összetettségükkel. Ezt hangoztatják korunk gondolkodói is, ám megvalósítani mégsem képesek, hiszen képtelenek kilépni a már megszokott túlbonyolított világukból, ahol felsőbbrendűen, ebből fakadóan biztonságban érzik magukat. Az egyszerűsésre való törekvést, azaz a tömörség elvét (*lex parsimoniæ*) szokták ilyenkor említeni, melyet leginkább Ockham borotvájaként emlegetnek; „*Borotvával hasítsuk ketté a szükségtelen hi-*

potéziseket!”. Tételének lényege pedig „*a többletet nem kell bevezetni szükségtelenül*”⁶⁸ elvre épül. Ezt általában úgy fogalmazzák át, hogy „*ha egy jelenségre két magyarázat lehetséges, akkor az egyszerűbb magyarázatot fogadjuk el*”, vagy „*általában az egyszerűbb megoldás a helyes*”. Magyarul ez egyszerűen *józan paraszti észnek* hívható, ám ez mégsem elég elvont, azaz nem elég tudományos! Biztos alapokra helyezkedéshez, a lehető legegyszerűbb dolgok, létmozzanatok jelentéseit kell tisztázni. Ilyen egyszerű fogalmakat, érteményeket pedig éppen a beszédhangok jelentéshajlamaiban lehet felismerni. A vizsgált hangszínek a hangot kiadó testeknek, vagy hangközvetítő közegeknek olyan alaki adottságai, illetve függvényei, amelyek lényegükben a hang kiadása előtt, tehát a hangtól függetlenül is fennállnak. A hangszín így tulajdonképpen hangforma, és benne a formák általános viszonyai és törvényszerűségei egyértelműen vizsgálhatók.

Mindezek a megállapítások azonban lényegükben fogva olyan jellégűek, hogy azok valamilyen észteni (logikai) módszerrel nem bizonyíthatók. Ezek olyan dologi viszonyra vonatkozó észrevételek, amelyeket csak bemutatni lehet, és csakis szemlélettel ellenőrizhetők. Aki erre a tapasztalati jellegű szemléltre nem hajlandó, az sohasem jut el az alapjelentések felismeréséig, illetve azok igazságához. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy olyan kijelentés, melyet a dolgok közvetlen érzékeléséből akarunk előcsalogatni, egy ilyen kijelentés bizonyosságát nem hordozhatja valami ismeretlen megalapozottságú fogalom, melyről az alaposabb vizsgálat hamar kimutathatja, hogy igazsága szintén más fogalomra, azaz tapasztalati alátámasztásra szorul. Ezek alapján az érzéketek jelentéssel való megtelítésének nyilvánvaló világossága az, amit az eddigi ismeretelméletek elmulasztottak, annak ellenére, hogy Arisztotelész nyomán már a legtöbb bölcselő rájött, hogy az ismeretek mind egyszerűbb, könnyebben érthető elemekre való bontással jönnek létre és e bontással végül olyan egyszerű ismeretekig, illetve jelentésekig kell eljutnunk, melyek már önmagukban is értelemmel bírnak.

Ha ez elemi jelentésre vonatkozó megállapításokat észtanilag (logikailag) akarnánk bizonyítani, és velük nem érzékleti adottságaikra való utalást nyújtani, saját álláspontunkkal kerülnénk ellentmondásba. Azoknak pedig, akik ezt követelik, és a szemléleti tényekre való utalásokat nem találják eléggé meggyőzőnek, semmi mást nem ajánlhatunk, mint hogy próbálják azt megcáfolni, de persze magától értetődő igazságokkal. Ekkor ki fog derülni, hogy nekik is ugyanazt kellene tenniük, amit mi teszünk az érzéklettel.

A helyzet így valóban az, hogy az érzéketek értelmének, lényegének megragadása, egyszerűsége, és talán a jelentéktelenségének látszata ellenére is beláthatatlan fontosságú eszélyességi (logikai) tett. Nagyon is érthető lehet az ismert módszerekre támaszkodók rémülete, amikor velük szemben határozott, éppen ellenkező kijelentésre merészkedik valaki. Ez érzéketeken alapuló szemlélet elfogadása ugyanis az eddigi éltani módszerek alkonyát jelentené, mert világosságában kiderül, hogy a sokszor emlegetett észteni alapelvek, a titokzatos értelmi érzéketek a gondolkozás valódi alapmondományai, és a legegységesebb lét-, vagy észteni értemények úgy, ahogy eddig értelmezték őket, csak túlbonyolítások voltak. Ennek magyarázata pedig az, hogy az ellentmondás, az azonosság, vagy az elégséges okság stb. elve nem a legközvetlenebb, legősibb és legnyilvánvalóbb értékű tartalmak voltak – hanem csak az értelmes érzéketek azok –, és ezekből közvetve nyerte értelmi világosságát minden igaz ismeret.

Erről azonban ne többet, folytatódjék hát az emberi gondoló tehetség magyar nyelv általi megismerése.

68 „*Pluralitas non est ponenda sine neccesitate*”

7. Az ismeret, az elme ős tárgya, idoma

Az ismeretek kapcsán is, mint már korábban, hívattassék Platón segítségül. Gondolatai mentén haladva tárgyaltatik meg maga a magyar *ismeret* szó.

„SZÓKRATÉSZ [...] Mondd meg tehát: aki ismer, az – ugyebár – mindig valamit ismer, de nem ismerhet semmit? Felelj te helyette.

GLAUKÓN Azt felelem, hogy valamit ismer.⁶⁹

„SZÓKRATÉSZ Valami létezőt vagy nem létezőt?

GLAUKÓN Létezőt; hogyan is lehetne a nem létezőt megismerni?

SZÓKRATÉSZ Ennyi elég is nekünk, akárhányféleképp tekintsük is a dolgot: a teljesen létező teljesen meg is ismerhető, a semmiképp sem létező pedig mindenképpen megismerhetetlen.

GLAUKÓN Bőségesen elég.

SZÓKRATÉSZ No jó; de ha valami olyan, hogy van is meg nincs is – ez nem középre esik-e a színtiszta létező és a semmiképp sem létező között?

GLAUKÓN De középre.

SZÓKRATÉSZ Mármost az ismeretet a létezőre vonatkoztattuk, a nem ismerést pedig szükségképpen a nem létezőre; ami tehát a középre esik, arra olyat kell keresnünk, ami a nem tudás és a tudás között van, ha ugyan van ilyen.

GLAUKÓN Feltétlenül.⁷⁰

Az ismeretről, mint bölcséleti fogalomról, a tudomány képviselői Platonhoz hasonlóan valami ehhez hasonlatos meghatározásokat szoktak tenni; a létezőkről nyert szellemi tudás, a megismerés (tapasztalás és gondolkodás) eredménye, az ismeretelmélet tárgya.⁷¹

Kell-e a magyar nyelv szavainak meghatározását adni ha látható, hogy eddig is a hangok szintjén értelmezték magukat (6.)? Valószínűleg ez most sem lesz másként! Elöljáróban azonban megjegyzendő, hogy az *ismeret* oly kifejezés, mely csak akkor elemezhető helyesen, ha a kiindulási alap nem a mai berögzült helyesírás – mely sok esetben vakvágányra visz –, hanem a régies, vagy tájszólási alak. Ehhez azonban szükséges, hogy a vidékies tájéjtéssel kapcsolatban az emberekben mesterségesen felépített előítéletes ellenszenv elvetessék, és elfogadtassék, hogy ami ma irodalmi magyarnak számít, sok esetben romlottabb nyelvi formát rögzít, mint amelyek a tájnyelvekben fordulnak elő. Szélsőséges nézet lenne azonban a tájnyelvekben látni minden nyelvi gond megoldását, hiszen a köznyelv – mivel több ember beszéli – a nagyobb tehetetlensége folytán jobban ellenáll a változásnak, így kevésbé sérülékeny. Tehát nem kizárólagosan, de szükséges elfogadni a tájszólások létjogosultságát, különben beszűkülnek az értelmezési keretek.

Az *ismeret* szó elemzése az *ismer* szótővel kezdetik, először a CzF, majd a TESz segítségével.

ismer (CzF): „(ős-me-er) Minthogy törzsökeül az isme főnevet veszszük, elemzésileg mindig *ismér* volna (hosszú é-vel), mint: íge, ígér. Azonban a két éles hang kikerülése végett az életben rendszerént rövidül használtatik: *ismer*, *ismerkedik*, *ismeret* stb. Másképen: *ösmer* v. *ös-mér*, és *esmer* v. *esmér*.”⁷²

69 Platón: „Állam”, szak. V.XX.476e / 373 o.

70 Uo., szak. V.XX.476e-477b / 373-374 o.

71 Vö. Diós: *Magyar Katolikus Lexikon*, 2000, Homo-J V: 380 / ismeret

72 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 128 / ISMÉR, ISMER

Úgy tűnik az ismer szó leghelyesebb alakja a tájéjtéses ösmér, ám az ismér szintén helyesebb alaknak tűnik, mint a közhasználatú ismer. Tekintessék át a TESz véleménye is e szóval kapcsolatban.

ismer (TESz): „A szócsalád alapja, az ismer ige ismeretlen eredetű. Valószínűnek látszik, hogy a köznyelvivé vált ismer forma az eredeti. Legkorábbi jelentése feltehetőleg 'megtud, ki-tapasztal'-féle lehetett, ebből az összes többi érthető. Az isme nyelvújítási elvonás a hosszú tőhangzós ösmér ~ ismér-ből. [...] Finnugor egyeztetése, valamint indoíráni és török származtatása nem fogadható el. – Az isme elavult.”⁷³

A TESZ szócikke valódi állatorvosi ló. A tudós urak mindent fordítva csinálnak benne mint ahogyan azt kellene. Az ismer szó ugyanis eleve ragozott alak; akár elavult az isme, akár nem, akár elvonással hozták létre – azaz leválasztották a ragot –, akár nem. Ezek ismeretében éppen a ragozott alakot tekinteni alapszónak: teljes képtelenség. Nem tudják, hogy honnan származik a szó, ám az hogy nem az ösmér, hanem az ismer alak az eredeti az teljesen bizonyos. Ez a kifejtés akkora képtelenség, hogy már-már szinte bizonyosság. Ezek a nyelvészek talán a Tanú-beli Virág elvtárshoz jártak továbbképzésre? Ilyenkor mindig eszembe jut az a jelenet a filmből, amikor Virág elvtárs Pelikán elvtárasat oktatja a kémkedés fortélyaira.

„VIRÁG ÁRPÁD A kémekek nem úgy dolgoznak, hogy gyanút keltsenek. Épp ellenkezőleg. De pont az bennük a gyanús, hogy nem gyanúsak. Érti már, Pelikán elvtárs?

PELIKÁN JÓZSEF Nem értem. Azt tetszik mondani, hogy az benne a gyanús, hogy ami nem gyanús?

VIRÁG ÁRPÁD Erről van szó.

PELIKÁN JÓZSEF Én se vagyok gyanús, mégsem vagyok kém.

VIRÁG ÁRPÁD Honnan tudja?

PELIKÁN JÓZSEF Lehetséges az, hogy én kém vagyok?

VIRÁG ÁRPÁD Minden lehetséges. Magából még sok minden lehet Pelikán elvtárs, ha nem áll keményen a lábán.”⁷⁴

Nézetessék meg tehát az isme főnév is, még ha gyanús is, vagy éppen azért, mert nem gyanús?

isme (CzF): „(is-me, azaz ős-mi) Törzsöke az ismér, isméret, vagy csangósan iszmér, iszméret stb. szóknak. A törzsök gyöke vagy határozója is, (mely a régi nyelvemlékekben igen sokszor előfordul ős helyett, v. ö. ŐS), vagy csangósan isz [...]. A me képző a magyarban am. mi, tehát miség, valamiség, tárgy értelmével bir, s enél fogva isme am. ős-mi, ős-tárgy, ami már régebben megvan eleménkben, emlékezetünkben, vagyis a tárgynak emléke, ősképe. Tájédivatosan esme v. ösme. Újabb időben önállólag kezdék használni ismeret helyett.”⁷⁵

Nos, úgy tűnik, hogy mégis meg lehet magyarázni ezt a szót, ha nem a külhonosítás a mindenároni szándék. Az elemzésben az isme gyöke következik, vagyis az ős szó:

73 Benkő: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 1970, H-Ó: 238 / ismer

74 Bacsó: A tanú, rész 58:26-59:05

75 Czuczor és Fogarasi: A magyar nyelv szótára, 1865, I-LY: 127 / ISME; Szórokönítés: görög: ἴσμη v. ἴσαμη; német: wissen; lengyel: vedzet igékben, melyek értést, tudást jelentenek. (Azonban ezek inkább az ész szóval rokonok)

ős (CzF): „1) Hajdani korból való, hajdan élt, létezett. [...] 2) Régi korra vonatkozó. [...] 3) Örökség gyanánt az eldődöktől maradt, hagyott. [...] 4) Mint főnév, a) széles ért. az apának és anyának elődei visszafelé a törzsatyáig [...] b) Szűkebb értelemben a nagyszülék atyja, vagy anyja. [...]

Az *ős*, és *ősz* kétségen kívül egy eredetűek. *Ős* pedig vastaghangon am. *ós*, (szokottabban: *avas*), melyhez értelemre csakugyan rokon, mert az *ős* nem egyéb, mint *ó*, régi, pl. *apa*, *eldőd*. [...] a régi Halotti beszédben is alakban fordul elő: *is-emukut* (= *is-emüküt*, *is-ünket*, *ős-ünket*). 'Isten' szóban is valószínűen 'ős' az első tag.⁷⁶

Az *ó* hang távolra mutató jelentését a CzF is megemlíti, illetve e jelentés kapcsán összekapcsolja az *ós* (*avas*) szóval is, ahol az *ó* az *ő* vastag hangú párjaként szintén távolra mutatót jelent. Az *s* hang jelentéséről nem tesz említést, de itt összekapcsolás jelentésű, s így az *ős* annyit tesz mint; aki/ami a távoli (*ő*) elődökkel, korokkal köt össze (*s*). Az *s* hang *sz* módosulata révén képeztetik az *ősz* szó, ami jelentheti az időskor *ősz* haját, de évszakként az emberi élethez hasonlítva az évnek érett, hanyatló szakát⁷⁷. Ezt tovább folytatva ismerhető fel a kapcsolat az *asz*-szal, mely „*elvont gyök, melyből aszal, aszik, aszott, aszú s ezek rokonai származnak. Alapért. száradás, mely különösen melegség, tűz által történik, midőn az illető test nedvei elpárolognak elröpülnek, s ez által tömege kevesbedik. Ezen értelménél fogva rokona a magyar izz, melyből izzik, izzó, izzad származtak, a szanszkrit: asz (ég)⁷⁸, latin: asso, hellen: αἴσω (aszik, szárad), német: heiss, Asche, török isszi, sinai⁷⁹ szie (assare comburere), héber és vagy essáh (tűz), stb.*⁸⁰

Amennyiben az összekötő jelentésű *s* hang marad változatlan, s a vezér magánhangzó módosítottatik, akkor az *és*, *is*, *s* kötszavak képződnek. Az *és*, valamint az *is* közötti alapvető különbség az, „*hogy az és mintegy a jövőre figyelmeztetőleg hosszú, az is pedig az előre bocsátott viszonyzó után mintegy sietve rövid, s a hangsúlyt rendszeren az előtte álló szóra veti, pl. Péter is ott volt*⁸¹. Akárhová pillantunk, mindenhol összefüggésekkel találkozunk; nyelvünkben minden mindennel összefügg, talány, hogy ezt a nyelvészek miért nem ismerik fel?

IS (ŐS)	Távoli (<i>ő</i>) korról való összeköttetés (<i>s</i>).
IS-Me (ŐS-MI)	Tárgy (<i>m</i>), ami már régen (<i>ős</i>) megvan elménkben.
IS-Me-eR	Az isme megszerzésére irányuló munkálás (<i>r</i>).
IS-Me-eR-eT	Az ismer tárgya (<i>t</i>).

Az elemzésből kitetszik, hogy a ragozás második lépcsőjében előállt *is* ugyanazt fejezi ki amit az *ismeret* szó, tehát a ma használatos alak pusztán fölösleges szószaporítás. Itt-ott azonban még fellelhető az *is* szóalak, mint például az orvostudomány *kórisme* kifejezésében.

8. Kiemelő emlékezet

A képes képzelet szerves része az emlékezet, hisz a képeket raktározni kell ahhoz, hogy azt a képzelet valahonnan kiemelhesse. Az arisztotelészi bölcsélet az emlékezetet tartja az egyik kapocsnak az ész és az érzékelés között.

76 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1867, M-Ö: 1301 / ŐS; Szórokonyítás: Közel áll hozzá az apát jelentő finn *isi, issa*; szintén rokonok hozzá a litván: *isz, uz*; régi porosz: *is-*; orosz: *woz-, ot-, iz-*; gall: *as*.

77 Vö. uo., M-Ö: 1305 / ŐSZ (1) | uo., M-Ö: 1306 / ŐSZ (2)

78 Az *égnék az izzás, tűz* jelentése a mai napig megvan a magyar nyelvben, hiszen az *ég* az *égbolt* mellett az *égést* is jelenti.

79 Sinai = kínai

80 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1862, A-DS: 208 / ASZ

81 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 122 / IS (1)

„Az emlékezet pedig nincs képzelet nélkül – az sem, amely az elgondolható dolgokra irányul. Így aztán az észnek az emlékezet, járulékos módon tevékenysége, de önmaga szerint az elsődleges érzékeléshez tartozik.”⁸² „Nos, hogy a lélek mely részéhez tartozik az emlékezet világos: ahhoz, amelyikhez a képzelet.”⁸³

Mint hogy a képzeteket az elme szintén képek formájában tárolja, érdemes áttekinteni az egyik leg-többet idézett, ezáltal az egyik legismertebb platóni szakaszt, amiből megtudjuk, hogy az ókori böl-cselő miként ragadta meg a képes emlékezetet.

„SZÓKRATÉSZ Képzeld el tehát velem együtt a kérdés kedvéért, mintha viasztábla volna mindegyikünk lelkében, emezében nagyobb, amazéban kisebb, s az egyikében tisztább, a má-sikéban szennyesebb és keményebb viaszból, némelyikében viszont lágyabból, s akadnak olyanok is, akikében a megfelelő állapotú viaszból.

THEAITÉTOSZ Elképzelem.

SZÓKRATÉSZ Mondjuk mármost e táblát a múzsák anyja „Mnémoszüné ajándékának; s amit csak meg akarunk őrizni emlékezetünkben mindebből, amit láttunk, hallottunk vagy mi magunk kigondoltunk, a táblára véssük, készenlétben tartva érzeteink és gondolataink számára, ahogyan a pecsétgyűrűk lenyomatát lenyomtatjuk; s amit egyszer belevéstünk, arra emlékezünk és azt tudjuk, amíg csak a képe rajta marad a táblán; de ami elmosódott vagy nem tudott belevésődni, azt elfelejtjük és nem tudjuk.

THEAITÉTOSZ Ám legyen így.”⁸⁴

„SZÓKRATÉSZ [...] amikor ismerlek téged és Theodóroszt, s ama viasztáblán megvan mind-kettőtök képe mintegy pecsétgyűrű-lenyomatként [...]”⁸⁵

„[...] ha valaki lelkében mély, bőséges mennyiségű, sima és kellőképpen meglágyított a viasz-réteg, akkor az érzeteken át behatoló s a lélek magvába belevésődő képek – ahogyan rejtélye-sen Homérosz is utal a lélek viasszerűségére – az ilyen emberekben tiszták lesznek, s ha mélységük elegendő, tartósak is; s az ilyen emberek először is könnyen tanulnak, azután meg jó az emlékezetük, s végül nem cserélik fel az érzeteikből eredő képeket, hanem helyesen ítél-nek. Mint hogy világosak ugyanis a lenyomatok, s tágas térben helyezkednek el, könnyen ösz-szeillesztik eredeti képeikkel, melyeknek létező a nevük. S az ilyen embereket nevezzük az-után bölcseknek; vagy te nem így gondolod?

THEAITÉTOSZ De mindenekfölött.

SZÓKRATÉSZ Ha pedig valakinek tüskés a lelke magva – amit egyébként dicsérőleg zengett a mindenekben bölcs költő⁸⁶ –, vagy ha szennyes és nem tiszta viaszból való, vagy ha szerfő-

82 Arisztotelész: „Az emlékezet és a visszaemlékezés”, szak. 1.450a / 211 o.

83 Uo., szak. 1.450a / 212 o.

84 Platón: „Theaitétosz”, szak. XXXIII.191c-e / 1017-1018 o.

85 Uo., szak. XXXIV.193c / 1022 o.

86 Homérosz Iliászban olvasható a szójáték a kear (szív) és a kérosz (viasz) szavakkal.

„Bundásmellü Pülaimeneész meg a paphlagonoknak
volt feje, öszvérek mezejéről jött, Enetaiból,
véle Kütórosz- s Szészámosz-beli népe vonult fel,
s Partheniosz partján híres paloták lakozói,
s Krómna meg Aigialosz s Erüthínoi berci lakói.” (Homérosz: „Íliász”, s. II.851-855 / 49 o.)

„Így szólt; és elfogta a trósz daliákat a bánat,
nemmúló, iszonyú, mivel ő számukra a várnak
oszlopa volt, ámbár idegen: sok jó daliája
járt a nyomán, s ő volt köztük csatavészben az első.
Vágyva rohantak rá az akhájra, elől deli Hektór,
Szarpédónért bőszen; míg az akháj a csatára
bundás melle alatt Patrokosz szíve tüzelte:

lött lágy vagy kemény, akkor azok, akikben lágy, könnyen tanulnak ugyan, de feledékenyek, azok viszont, akiknél kemény, éppen ellenkező természetűek. Akikben azonban tüskés, durva, kavicsos vagy földdel, szennyel keveredett teli a viaszréteg, azoknál halványak e lenyomatok. Szintúgy halványak még azoknál is, akikben kemény a viaszréteg, minthogy nincsen benne semmi mélység. Szintúgy halványak még azoknál is, akiknél lágy a viaszréteg, minthogy egykönnyen egybemosódnak s így zavarossá lesznek. De ha mindezen felül szűk terük miatt egymásra vésődnek e lenyomatok annál, akinek piciny a lelkecskéje, ezek még halványabbak lesznek amazoknál.”⁸⁷

Az utolsó mondat eszmei mondanivalóját folytatva újabb hasonlóság vehető észre a magyar nyelv és a Platóni elképzelés között. Arra az emberre, aki legfőképp szűkös értelmi képességei miatt, „*tetteiben félénk, tartózkodó, kicsinykedő, magát meghuzó, merénytelen, kislelkű*”⁸⁸, azt a szűkkeblű kifejezéssel szoktuk illetni, mely kifejezés a lélek tartózkodási helyére tesz utalást. Emellett a kislelkű kifejezést megragadva, az értelmi képességeket jelző értelmén túl bárki eljuthat az azt kiegészítő erkölcsi tartáshoz. Az értelem így nem marad egyedül, lesz ami intse a jóra, hiszen a kislelkű kifejezés leginkább erkölcsi összefüggésekben használatik az olyan emberre, aki 1) „*kedélyénél fogva gyáva, félénk, az ellenszegülő akadályoktól visszajedő, magában nem bizó.* 2) *Szorosb ért. kinek lelke nem bir elegendő ruganyossággal, hogy a viszontagságokkal szembeszálljon, kit a bal sors könnyen lever.* 3) *Kinek kebelét nemesebb erkölcsi érzélem nem hevíti, pl. ki legyőzött ellenségeivel nem bánik kegyesen.*”⁸⁹ Aki ellenben bízik magában – leginkább, mert szellemi képességei rendben vannak –, az magabiztos, és ha az emberi tudás mellett Istenre is képes odafigyelni, akkor erkölcsi élete is rendben van. Az ilyen ember hívatatik nagylelkűnek, vagy bátorszívűnek, mely utóbbi kifejezés újra rávilágít az emberi bensőre, a lélek tartózkodási helyére.

Az emlékképek eltárolása önmagában nem elegendő, azokat vissza is kell tudni idézni. E folyamatot a magyar nyelv szavai úgy szemléltetik, hogy e képeket az ember a helyéről kiemelve tudja újra elméjében szemlélni, így felelevenítve, visszaidézve azokat. Az *emlék* szóban ugyanis az *emel* szó rejlik, melynek első *em* tagjában az *m* hang fölfelé törekvő mozgás vagy munka jelentéshajlama tükröződik vissza. Az *l* hang ennek az emelkedésnek mint tevékenységnek a folytonosságát szemlélteti, az *ék* rag pedig tárgyiságot is magában foglaló részesülőként a kiemelt képre mutat rá, mintegy: ami kiemelt.

eml (CzF): „(em-l) elvont törzs. Származékai: emleget, emlék, emlét stb. Értelme: a távol levőt (térben és időben) gondolatjában elidézni. Mennyiben származékai oly cselekvényeket jelentenek, melyek az elmetehetség kifolyásai, némelyek (pl. Kassai József) valószínűnek tartják, hogy átvett szó, s eredetileg elm; mint az elme törzse. Miszerint említ annyi volna, mint elmit, azaz elmébe hoz, juttat, emleget, gyakran észbe juttat, emlékezik, elméjébe, eszébe jön valami stb. Azonban úgy is vélekedhetünk (a Debreczeni grammatika írójával), hogy ezen eml törzs ugyanaz emel szóval, mely mintegy kiemel némely dolgot a régiségből, múltból vagy feledésből, úgy hogy ezen értemény minden származékára tökéletesen reá illik.”⁹⁰

és az amúgy is igyekvő két Aiszhoz eképzék szolt:

»Aiaszok, most védjétek kedvvel seregünket;
most úgy, mint eddig, sőt még bátrabban a nép közt!
fekszik a ferfiu már, ki falunkon először ugort át,
Szarpédon: tán elrúththatjuk, ha kihozzuk,
válláról vértjét levehetjük, s tán, aki védi,

még leigázhatjuk hegyes érczel egy-egy haditársát.«” (Uo., s. XVI.548-561 / 295 o.)

87 Platón: „Theaitétosz”, szak. XXXIV.194c-195a / 1024-1025 o.

88 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1870, P-SZ: 1484 / SZÜKKEBLŰ

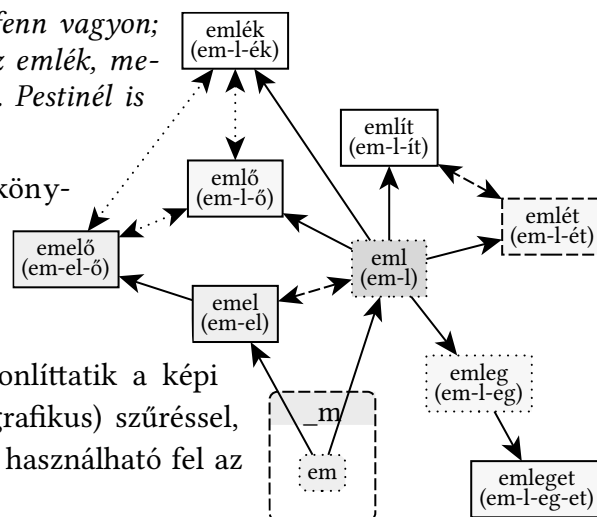
89 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865, I-LY: 856-857 / KISLELKŰ

90 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1864, E-H: 347 / EML (2)

„kiavult ige, mely az emelő részesülőben maiglan fenn vagon; mult időben: emlétt. Értelme: Szoptat. Boldogok az emlék, melyek nem emlettenek. (Telegdi), azaz szoptattanak. Pestinél is emli am. szoptatja.”⁹¹

A CzF az *eml* törzset két külön címszó alatt hozza, de könnyen belátható, hogy a *eml* szoptatás jelentése szintűgy annak emelő, azaz tápláló, növelő hatására vezethető vissza.

Hasznos lehet ha az emlékképek kiemelése összehasonlíttatik a képi azonosságok kereséséhez használt hullámképes (holografikus) szűréssel, ami a hullámok egymásra hatása (interferenciája) által használható fel az azonosságok keresésére.

„Az információfeldolgozás [ismeretfeldolgozás] optikai [fénytani] módszerek segítségével azon az elemi és természetes elven alapul, hogy a szóban forgó jelenségeket vizuális [képi] úton reprezentáljuk [jelenítjük meg]. Valamely »üzenet« esetén a benne foglalt szubjektív [nokos] információ »képe« még a teljes megismerés előtt kialakul, és az »üzenet« interpretálása [értelmezése] csak ez után következik. Az első lépés tehát az adatok felvázolása vagy átírása a legegyszerűbb alakba, amely egy előzőleg rögzített diszkriminációképeségű [megkülönböztetésre képes] berendezés segítségével valósítható meg.

A Fourier-módszerek⁹² lehetővé teszik a tárgy leírását a térbeli frekvenciák [rezdületek] relatív [viszonylagos] nagyságával, amely vagy a tárgy egészére, vagy az egyes alkotórészeire vonatkozik.”⁹³

„A feldolgozás következő lépése nyilvánvalóan az adott problémától függ, így pl.: valamely különleges jellegzetesség vagy forma felismerése; jelek összehasonlítása korrelációk [közös viszonyok] felderítésére vagy a hasonlóság mértékének meghatározására; a fotografikus kép [fénykép] minőségét rontó parazita tagok kiküszöbölése, vagy éppen ellenkezőleg, fontos részletek, kontúrok [körvonalak], adott irány mentén levő vonalak (viszonylagos) felerősítése; elmosódott szöveg olvashatóságának javítása stb. [...] Valóban, az optikai [fénytani] elemek nem engedik át a teljes egészében amplitúdó- [hullám nagyság], ill. fázistorzítás [szakaszlat-torzítás] nélkül a tárgyban vagy a tárgy spektrumában [hullámtartományában] foglalt információt [ismeretet]; minden optikai elem »szűrőként« viselkedik. Ezen túlmenően, ha a spektrum [hullámtartomány] síkjába olyan transzparens [áteresztő] elemet helyezünk, amely az amplitúdót [hullám nagyságot] és a fázist [szakaszlat] a frekvencia [rezgésszám] függvényében meghatározott törvény szerint módosítja, akkor [...] Egy ilyen rendszer [...] analóg számítógépként fogható fel, az alábbi tulajdonságokkal: a) előállítja az *s* bemenőjel kétdimenziós Fourier-spektrumát [hullámtartományát], vagyis a jel összetevőinek térbeli frekvenciatagokból álló eloszlását; [...] b) *e* tagok bármelyikével algebrai műveletet pl. amplitúdósorzást [hullám nagyságsorzást] vagy -osztást végezhet valamely térbeli transzmisszióeloszlás segítségével; [...] Válasszuk ilyen szűrőként egy *r* jel Fourier-hologramját [hullámképét], amelyet mint referenciát [keresési forrást] tekintünk, és transzparens [áteresztő] negatív alakjában állítjuk elő. [...] Így tehát már nem csupán szokásos képekről van szó, hanem arról, hogy az *s* és az *r* közötti korrespondenciáról [összhangról] teljes információt kapunk, mivel ezek a korrelációk [közös viszonyok] egy adott jel esetleges jelenlétét és hely-

91 Uo., E-H: 347 / EML (1)

92 A számtani Fourier-módszer segítségével homogén egyenletek oldhatók meg a változók szétválasztásával.

93 Viénot; Smigielski és Royer: *Holográfia optikai alkalmazásokkal*, 147 / 7. fejezet

zetét mutatják a geometriai [mérteni] tárgytérben. Ezáltal válik lehetővé egyrészt a felkutatás és azonosítás, vagyis a formák felismerése, másrészt pedig a hasonlósági fok mérése.⁹⁴

Megállapítható tehát, hogy az emlékezetben való kereséshez szűrőként felidézendő kép minél jobban hasonlít arra a képre, ami az emlékezetben van, az emlékezetben tárolt kép annál inkább ki fog emelkedni az emlékképek tárházából. Az emlékezet szó kiemelő jelentése óhatatlanul feltételezi, hogy őseink tisztában voltak az emléktárolás hullámképes (holografikus) mibenlétével. Ezt mutatja még a feled (9.) szó is, s ez köszön vissza a *t* hang tárgy vagy test, illetve felület jelentésében is. (3.)

eM	Emelkedés (<i>m</i>).
eM-(e)L	Folytonos (<i>l</i>) emelés.
eM-(e)L-Ék	Amit (<i>ék</i>) emelünk.
eM-(e)L-Ő	Ami (<i>ő</i>) emel.

9. A felező feledés

A feledés jelenségének megismeréséhez üttessék fel újra a CzF:

fel (CzF): „*elvont gyöke a) feled, feledékeny, felejt szónak, b) felel, felelet, felesel származékoknak. Mindkettő alapfogalomra nézve a fél névhez rokonítható, mennyiben feledni valamit am. az emlékező tehetségből mintegy félretenni, elmellőzni, s felelni am. beszédet felezni, t. i. a kérdésre tett válaszolás által.*”⁹⁵

A CzF iménti gondolataira támaszkodva jól felismerhető, hogy a feledés folyamata megfeleltethető a hullámképes rendszerek működésével. A hullámképek (hologramok) tulajdonsága ugyanis, hogy a kép minden egyes pontja tartalmazza a teljes képet – vagyis a hullámkép is önhasonuló (fraktál). Ebből adódóan ha egy hullámképet (hologramot) kettévágunk, akkor továbbra is rendelkezésünkre áll a teljes rögzített kép, csupán fele akkora méretben. Mikor az emlékezet újabb és újabb képeket tárol el, a régi, nem használt emlékképeket igyekszik egyre kisebb méretre összehúzni, hogy az újabbaknak legyen helye. A feled szó e folyamatot írja le, azaz az emlékképek azért homályosulnak el, mert felére csökken az emlékképek mérete, ezáltal az emlék részletei elhomályosodnak.

A *d* hang a *feled* szóban – ahogyan a *tud* (12.) esetében is – egyrészt mutatja a tárolt kép formaiságát, valamint annak a lélektől függő belső létét. Az emlékek ugyanis nem az agyvelőben, hanem a lélekben tárolódnak, ahogyan azt még a görögök tudták. Érdekes, hogy amikor emberek meghalnak, és látják magukat a testükön kívül, hogyan tudhatnának visszaemlékezni bármire, ha az emlékeik az agyvelejükben maradtak volna? A mai agykutatás nagy hibája, hogy anyagelvű. Ráadásul a gondolatokat mindenképpen az agyvelő egy meghatározott részéhez kívánják kötni, amely rész akkor mutat villamos tevékenységet, amikor az ember valamire visszaemlékezik. Ez az elgondolás azonban mégsem csak a halálból visszatértek elbeszélésein bukik el, hanem akkor is érvényét veszti, amikor olyan emberek maradnak életben, akik agyvelejének az emléktárolásáért felelősnek tartott része valamilyen baleset folytán megsérül, vagy teljesen elvész. Az ilyen emberek ugyanis néhány esetben mégis képesek visszaemlékezni, még ha homályosabban is. Ezek az esetek bizonyítják, hogy az emlékek nem az agyvelőben, de még csak nem is annak egy meghatározott részében tárolódnak. Lehet persze hatalmas tudományos építményt emelni az agyvelő és az emlékek összefüggéseinek feltárására, de aki nyitva tartja a szemét, látja, hogy meztelen a király. Továbbá az is rettenetesen elkésérítő, hogy a keresztények is egyre inkább ebben a lelket mellőző anyagi elképzelésben hisznek, mint abban, hogy a

94 Uo., 147-148 / 7. fejezet

95 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1864, E-H: 669 / FEL (3)

lélek az ember lényege, azzal gondolkodunk, és azzal emlékezünk. Veszélyes út ez, akár tudományos, akár nem! Senki ne féljen a tudománytalanság bélyegétől!

A lélek hullámképes (holografikus) adattároló, és az agyi tevékenység, ami visszaemlékezéskor tapasztalható, nagy valószínűséggel nem az adatoknak a sejtekből való felhozatalából adódik, hanem az agyvelő onnan világítja meg a lelket, s a lélek arról az oldalról megvilágítva adja vissza az emlékképeit. S az is nagyon valószínűnek látszik, hogy nem villamos (elektromos) eljárásról van szó, tehát az idegrendszer nem villamos berendezés, ahogy azt ma gondolják, mivel ha az volna, akkor az ember erős elektromos, vagy mágneses térben működésképtelenné válna (meghalna). A jelentkező villamos jelenségek inkább csak valamiféle mellékhatások lehetnek. Akármilyen is a valóság, azt biztosra vehetjük, hogy a magyar nyelv megalkotója hullámképes (holografikus) rendszerűnek ismerte az elméműködést.

Fe-eL Felső rész (f) el (l)
FeL-eD Fél forma (d) vagy önható tevékenység (d)

10. A magyar elme fogalma

E dolgozat elején bemutatott (1.), hogy a gondolat kéz a kézben jár a gondozással, és a másik ember megsegítésére irányuló igaz gondolatok a szívben fogannak meg. Az ember nem az agyával – főleg mivel az agy eredetileg a kerek (gy) koponyacsontot jelenti⁹⁶ –, vagy helyesebben az agyvelejével, hanem a lelkével töpreng el a valóság összefüggésein, mint ahogyan ezt a *szellem* (korábban: *szellet*) szavunk jelentései is mutatják, tehát a lélek ebben fejt ki az értelmi tehetségét. Míg a *gondol*, *gondoz* szavak az egységes szellemi tevékenységet két külön nézőpontból szemlélik, addig az *elmélkedés* kifejezés e két szellemi tevékenységet egységben mutatja meg. Az *elme* tehát egy olyan kifejezés, mely az értelem és érzelem – ha úgy tetszik az ész és a szív – készségeit egységbe foglalt rendszerként kezeli. „*Boldog az az ember, aki a bölcsességgel tölti idejét, aki annak igazsága fölött elmélkedik, és okosan fűrkézi Isten gondviselését*” (Sir 14,22).

elme (CzF): „(el-me, l. itt alább) Alkotó részei: el (v. elő) és me (v. mi). Innen jelenti. 1) Tágas ért. azon tehetséget, mely minden ismeretek elejét, kútfejét, okát képezi, alkotja, (el-mi, elő-mi, azaz elő-valami) tehát mind az érzéki tehetséget, (facultas percipiendi) mind a gondolót magában foglalja. [...]

2) Szorosb ért. gondoló tehetség, (mens) mely szellemi életünk tulajdona, s mely az értelmet, (intellectus) és észet (ratio) foglalja magában. V. ö. ÉRTELEM és ÉSZ. [...] 3) Azon tehetség, mely a felfogott tárgyakat megtartja, el nem feleli, (memoria). [...] 4) Azon tehetség, mely a különböző dolgok közötti hasonlatot hamar felfogja (Witz), innen: éles elme, elmés, elméncz⁹⁷.

Mind ezek szerint elemeztethetik ekként is: él-mi v. élő-mi, élő valami, ami az emberben az élőt, az életerőt, a szellemet alkotja, t. i. az érzéktől kezdve az értelmet és észet vagyis az ismereti tehetség valamennyi fokát képezi. Rokona azon il, melyből ildom, ildomos származott, valamint az élénk mozgékonyaságra vonatkozó il is. V. ö. IL.⁹⁸

96 Ha valakit *agyba-főbe vernek*, a fejét és a koponyáját ütik, vagy ha valakit *agyon-ütnek*, akkor szintén az agyára, koponyára mért halálos csapásról van szó.

97 **elménc** (CzF): „(el-me-encz) Személy, ki holmi aprólékos elmejátékokat űz, ki minden alkalommal, s minden tárgy körül elmés lenni, elméskedni akar. V. ö. ELMÉSKEDIK.” (Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1864, E-H: 204 / ELMÉNCZ)

98 Uo., E-H: 201 / ELME; Szórokönítés: görög-latin: *animus* (elme, mely a görögben fűvást, lehelést, szellőt jelent. A szó az *an* (leh) szanszkrit gyökből ered, mely *pra* szóval összetéve: *prán* (élmi)); arab: *ilm* (tudomány); finn: *mieli*.

A 98. lábjegyzetből kitűnik, hogy még az ógörög nyelvben is nagyon jól látható az elme és az élet kapcsolata. A héber jelentéstartalmakat is maradéktalanul visszakaptuk a CzF elemzése alapján. Valamint megtehető az a természettudományos megállapítás is, hogy az *elme* szó, a lélek és az anyag együttműködését fejezik ki, mivel élő (*el*) valamit (*em*) jelent. Gondolkodni ugyan valóban a lélek gondolkodik, ám földi itt-tartózkodásunk alatt az anyagi test visszahat szellemi képességeinkre.

EL-Me Élő (*l*), valami (*m*)

A magyar elme fogalom jelentésének remek foglalata található Dante Isteni színjátékában.

„De eszes lényé hogyan lesz az állat,
azt még nem látod; oly pont ez, amelyben
bölcsebb ember is tévedett tenálad,

mert nem a valót tanította, mert nem
gondolta egynek az észet és a lelket
mert az észet nem látta alkotni szervben;

de te nyisd föl az Igazságra lelked,
és tudd meg, hogy, mihelyt az agyvelőnek
alkotása a magzatban kifejlett,

szent kedve gyullad a Legfőbb Erőnek
a Teremtés e remekén, mit erre
új szellem fúvatával lehel ő meg,

hogy az ott önnön erejét keverje
az ott találttal, s egy lélek lehessen,
mely él és érez és emlékszik: elme.”⁹⁹

11. Az elme képei, idomai közt válogató vélemény

Már megismertett a képes képzelet, a képesség, az emlékezet, ismeretekkel, vagyis képekkel, idomokkal telített az elme, most már végre meghatározandó mi is a *tudás*, ám előbb még a tudásnál kevesebb *vélemény*. Platón a véleményről alkotott véleménye legyen a kezdet.

„SZÓKRATÉSZ Hát a véleményt a képességek vagy valami más jellegű dolgok közé számítjuk-e?

GLAUKÓN Semmi esetre sem, hiszen a vélemény nem is lehet más, mint aminek a segítségével vélekedni képesek vagyunk.”¹⁰⁰

„SZÓKRATÉSZ Talán bizony a nem létezőről szoktunk vélekedni? Vagy inkább: a nem létezőről még csak vélekedni sem lehetséges? Figyelj csak ide. Aki vélekedik, nem vonatkoztatja-e valamire a véleményét? Vagy lehetséges úgy is vélekedni, hogy semmiről sem vélekedünk?

GLAUKÓN Ez lehetetlen.

SZÓKRATÉSZ Tehát aki vélekedik, az egyvalamiről vélekedik?

GLAUKÓN Igen.”¹⁰¹

„SZÓKRATÉSZ [...] te is úgy gondold, hogy a vélemény a tudásnál halványabb, a nem tudásnál pedig világosabb?

99 Alighieri: „Isteni Színjáték”, s. Purgatórium.XXV.61-75 / 785 o.

100 Platón: „Állam”, szak. V.XXI.477e / 376 o.

101 Uo., szak. V.XXI.478b / 378 o.

GLAUKÓN Nagyon is.¹⁰²

„SZÓKRATÉSZ Ezek után tehát – úgy látszik – már csak az van hátra, hogy felfedezzük azt, ami mindkettőben – a létezésben és a nem létezésben – egyaránt részesül, s amiről helyesen nem állíthatjuk, hogy bármelyikkel is – a maga tisztaságában – azonos volna; ezt aztán, ha megjelenik, joggal mondhatjuk véleményezhetőnek, mert így a szélső fogalmakkal szélsőket, a középsőkkel pedig középsőket kapcsolunk össze. Vagy nem így van?

GLAUKÓN De így.¹⁰³

„SZÓKRATÉSZ Abban meg már előre megállapodtunk, hogy ha valami ilyennek mutatkozik, azt véleményezhetőnek, nem pedig megismerhetőnek kell neveznünk, amennyiben a középben bolyongó fogalmat a középben elhelyezkedő képesség ragadhatja meg.

GLAUKÓN Igen, megállapodtunk.

SZÓKRATÉSZ Aki tehát sokféle szépet szemlél, de magát a szépet nem látja, s mást sem tud követni, aki őt erre irányítaná; aki sokféle igazságos dolgot szemlél, de magát az igazságosságot nem látja, és így tovább arról azt kell mondanunk, hogy minderről csak vélekedik, de arról, amiről vélekedik, valójában nincs tudása.

GLAUKÓN Szükségképpen így van.¹⁰⁴

Platón tehát a véleményt nem tekinti valódi tudásnak, ám kíváncsian utánajárni, hogy mond-e valamit nyelvünk a véleménnyel kapcsolatban. Ehhez bevezetőként a CzF szócikkének átolvassása javallott.

vél (CzF): „Midőn, öntudatunk szerint, valamit bizonyosan, igazán, valóban, határozottan nem tudunk, de még is némi valószínű okokból itélünk felőle, akkor szoktuk mondani: azt véljük, úgy véljük. A véls tehát oly neme az itélésnek, mely más lehetőséget nem zár ki, sőt rendszeren két vagy több lehetőség közül azt választja, s annál állapodik meg, ami legvalószínűbbnek látszik előtte. [...] Egészen egyezik vele jelentésben a régies és a székelyeknél ma is divatos alajt, alít; de rokon hozzá jelentésben vall szó is. Mennyiben a véls más hasonlóknak lehetőségét nem zárja ki, bizonyos részrehajlás, vagy felekezetestesség fogalma látszik rejleni benne; minélfogva a hasonrészekre vonatkozó vál-ik és fél szókkal rokonítható, vagy is vélni am. az okok ellensúlyozása által támadt lehetőségek közül egyet választani, egy féllel tartani. Továbbá, kik valamely dolgról más[t] mást vélnek, azok itélete mintegy elválik, szétágazik, s külön felekezetest képez, és a ki vélekedik, az mintegy válakodik¹⁰⁵, felekedik.”¹⁰⁶

Milyen hihetetlenül bölcs a nyelvünk! A vél valójában válogatás ismereteink tárházában! Talán nem az eltérő vélemények következményei voltak az egyház szakadások okai is, amelyek az elválások által sok-sok felekezet kialakulásához vezettek? Ezért is van szükség arra, hogy tényelegeten tudásnak neveztesse a leginkább bizonyosnak tűnő ismeretek, mert a véleményezés csak kétkedéshez, felekedéshez, vagyis megfelelőedéshez, szakadáshoz vezet. Kell tehát a biztos pont a világban való tájékozódáshoz, annak ellenére is, hogy az anyagi világban valóban nincs ilyen, hiszen minden folyamatosan változásban van, ám az ember lelke igényli ezt, mivel a lélek a saját létét állandónak, sőt öröknek tekint. A modern filozófiai látásmódok az állandó kétkedésükkel meg is tették a hatásukat, nincs már biztos pont sem a tudományokban, sem a hétköznapi életben, minden darabjaira esik szét. A finnugor

102 Uo., szak. V.XXI.478c / 379-380 o.

103 Uo., szak. V.XXII.478e / 381 o.

104 Uo., szak. V.XXII.479d-e / 383 o.

105 A válakodik szó egyjelentésű a válád igével: „Magát illető társától, vagy egész seregtől elszakasztja, elkülöníti.” (Czuczor és Fogarasi: A magyar nyelv szótára, 1874, T-ZS: 766 / VÁLAD)

106 Uo., T-ZS: 908-909 / VÉL; Szórokonítás: Egyezik vele a csagatáj bil-mek = vélni, tud-ni: men sundak bilemen én úgy vélem. A zürjén velal, votják valal, melyek azt jelentik: érteni.

szemlélettől pedig senki ne várjon mást, mint a magyar nyelv tudásának kétségbevonását, felbomlasztását, az összefüggések tagadását.

vél (TESz): „Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból; [...] Az egyeztetés gyengéje, hogy a magyar szónak megfelelő tóalak a rokon nyelvekből nem mutatható ki. A gondolkodásbeli folyamatoknak más-más változatára utaló permi nyelvi és magyar jelentések akár egy konkrét 'tapint, megfog', akár egy elvontabb 'észlel'-féle általánosabb előzményből levezethetők; az érzékelési és gondolkodási folyamatoknak egymással összefüggő jelölésre vö. a mutat, óv, tud igék rokon nyelvi megfelelőit, továbbá ért, felfog, belát stb. A magyar szó használatában más rokon értelmű kifejezésekkel szemben a bizonytalanság, illetőleg a szubjektív megítélés tartalmi mozzanata került előtérbe; [...] A válik és a fél² szóval való rokonítása, valamint török származtatása téves.”¹⁰⁷

A *vélemény* szó elemzéséhez a *vál* ige használtatik kiindulópontként, mert ez mindenki számára egyértelmű érteményű, ebből következtethetünk majd a *vél* jelentésére. A *v* ajakhang lévén, tárgyviszonyban jelenti az együtt levést, együtt munkálást, tehát mindenképpen valami kölcsönösséget, viszonyt fejez ki. Az *l* a létből fakadó folytonos cselekvést, munkálást. Amikor valami válik, akkor kölcsönös (*v*) távolodást tevő (*l*) felekről beszélhetünk. Az *á* hang mint térséget, terjedést jelentő magánhangzó a két fél közötti távolságot van hivatva kifejezni. A *vél* szóban az *é* – az *á* váltópárja – ugyan ezen érteménnyel bír, így válik nyilvánvalóvá az ismeretek közötti válogatás, vagy a felek közötti hasadás, válás. A *mény* rag a *vélés* – azaz a *válás* –, tehát a válogatás eredményére, tárgyára mutat.

VÉL Kölcsönös (*v*) terjedő, távolodó (*é*) folytonos munkálás (*l*).
VÉL-e-MÉNY Vélés tárgya (*mény*).

12. A tudás, az elmében létező tárgyi idom

Zárattassék e gondolatokról szóló rövid vázlatos dolgozat a *tud* anyai szóval, melynek bölcséleti alapozását újra csak Platón Állam című munkájának a tudásról szóló gondolata – mely csupán egyetlen összefoglaló mondat – vezeti be.

„SZÓKRATÉSZ Aki pedig mindenben magát a létezőt kedveli, azt filozófusnak (bölcseletszeretőnek), nem pedig filodoxusnak (véleményszeretőnek) kell neveznünk?”¹⁰⁸

A valódi tudás a valóság, a létező dolgok ismerése, szeretete. Ám ha valami szerettetik az a lélek legmélyén nyer lakást, s az ész mellett a szív is osztályrészt kap. Erre irányítja a figyelmet a *tud* szógyök és a belőle származó szavak hangok szintjén történő értelmezése, melynek alapozásában újfent a CzF szócikke ad támogatást.

tud (CzF): „1) Bizonyos tárgyak léte, mivolta felől öntudatos eszméje, illetőleg ismerete van. [...] 2) Ön eszének belátása, vagy akaratának határozata szerint valami felől bizonyos. [...] 3) Tanulás, okulás, gyakorlás következtében szerzett képessége, ügyessége van tenni, csinálni valamit. [...] 4) Szorosb ért. valamit emlékezetben tart szórúl szóra megtanult. [...] 5) A közéletben néha am. gondol. [...] 6) Képes valamire, tehet valamit, van annyi ereje, módja képessége, hogy valamit tegyen vagy tehessen. [...] 7) Sajátságos kifejezéssel: valamit betudni valamibe, v. hozzátudni valamihez, am. beszámolni, a többi számhoz venni. A foglalt betudni a szegődött bérbe.”¹⁰⁹

107 Benkő: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1976, Ö-Zs: 1109-1110 / *vél*

108 Platón: „Állam”, szak. V.XXII.480a / 384 o.

109 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1874, T-ZS: 472-474 / TUD; Szórokonítás: legközelebb egyezik vele a votják *tod-*, erzamordvin *soda-*, melyek tud-ni jelentéssel bírnak; akárcsak a régi hiungnu (hún) *tusi*, mely bölcslet (tudót), különösen bölcs királyt jelent; a mongol *tüszü-kü*, *tüszetei*, *tüszele-kü*, *tüszüb*, *toda* vagy *todo*, *csida-khu*; csagatáj nyelven: *tujmak* (megtudni, megérteni, felfogni); oszmanli nyelven: *dujmak* (érezni, megtudni, hallani); a finn *tietä-*

A TESz-ből csak annyit tudható meg, hogy a *tudás* szó „ősi örökség az uráli korból”¹¹⁰, illetve, hogy a török származtatás téves. A CzF-el ellentétben a várakozásoknak megfelelően csupán a finnugor rokonítások találhatóak fel benne.

tudás (CzF): „Általán, az észlelő tehetségnek azon állapota, midőn valamit tud, ezen igének minden értelmében.”¹¹¹

A hangtani jelentés a CzF *tud* szócikkének első pontjában vázolt jelentés alapján határozható meg. Látható, hogy a magyar *tud* szó a platóni elképzelést fejt ki, mivel a *t* hang a minket körülvevő világ tárgyiságát, a *d* pedig létet vagy önható cselekvést jelentve, a megismert tárgy idomát, azaz formáját hordozva, a létező valóság elménkben maradó létformáját jelenti, mely kikristályosodott tudás a *t* segítségével újra a külvilágra irányul.

Arisztotelész véleménye szerint „a tudás [...]: alak és egy bizonyos forma, továbbá szabályszerűsége és mintegy működése annak, ami magába fogadja”¹¹² Ezt a magyar nyelv hangjai szerint úgy értelmezhető, hogy a *tud* szó formája a *d* hangból következik, míg a működtetésért felelős tettet a leginkább átható, ha úgy tetszik a külvilágra (vissza)ható *t* hang adja meg.

TuD Tárgyak (*t*) elménkben maradó létformájának (*d*) ismerete, mely a külvilágra irányul (*t*).

TuD-ás A tud folyó (*s*) tevése.

13. Összefoglaló, avagy ezen összefüggések lehetnek-e csalóka játékaik a véletlenek?

Magyar nyelvünket elképesztően összetett összefüggésrendszer járja át. De mit is jelent a *véletlen* szó, amennyiben magyarul értelmeztetik? A *vél* (11.), mint az ismereteink közötti válogatás már ismeretes. Az ebből képzett *vélet* szó teljesen azonos jelentésű a *véleménnyel*, mivel az *at*, *et* képző az *ás*, és képzőkkel képzett folyamatos cselekvés eredményét, tárgyát jelenti, vagyis a *vélet* a *vélés* eredménye, tárgya. De a *vélés* tárgyát jelenti a *vélemény* is, hisz a *mány*, *mény* szintén tárgyat jelent. A *véletlen* tehát a *vélet*, azaz a *vélemény* tagadása a *lan*, *len* fosztóképző által, ami az *atlan*, *etlen* tagadó értelményét adja. A *véletlen* így annyi, mint véleménytelen, tehát amiről még vélemény sem mondható. Hogyan is mondta Plátón? „Talán bizony a nem létezőről szoktunk vélekedni? Vagy inkább: a nem létezőről még csak vélekedni sem lehetséges? [...] Aki vélekedik, nem vonatkoztatja-e valamire a véleményét? Vagy lehetséges úgy is vélekedni, hogy semmiről sem vélekedünk?”¹¹³ Ezek szerint a *véletlen* a nemlétező, amiről vélekedni sem lehet, ami a *tudás* teljes ellentéte. Megint újabb filozófiai telitalálat!

Ha továbbra is így folytatódik, a végén még kiderül, hogy a tudományokban mellőzött magyar nyelv tulajdonképpen a filozófia valódi nyelve. Hiszen amit a filozófusok rettentő észbeli tusakodás által képesek megfogalmazni, az nekünk magyaroknak nyelvünk által már készen áll, és mindenki számára elérhető, aki tud magyarul, nemcsak a bölcseknek, de még a legegyszerűbb emberek számára is, akiket a nagy tudós elmék mély megvetéssel néznek le. A *véletlenről* a CzF a következőket írja:

(tud-ni), *tiedusta-* (tudakoz-ni), *taita-* (tud, megért); ész *teed-*, *teäd*, a lív *tiedö-*, a lapp *tete-*, *taide-*, a finnlap *diette-* jelentése tud-ni; a perzsa *dákh-tan*, másképen: *dán-isztan* ebből *dánis* (tudás), *dáná* (tudó, tudós, bölc); a zend *dáo* tudó.

110 Benkő: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1976, Ö-Zs: 995 / tud

111 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1874, T-ZS: 475 / TUDÁS

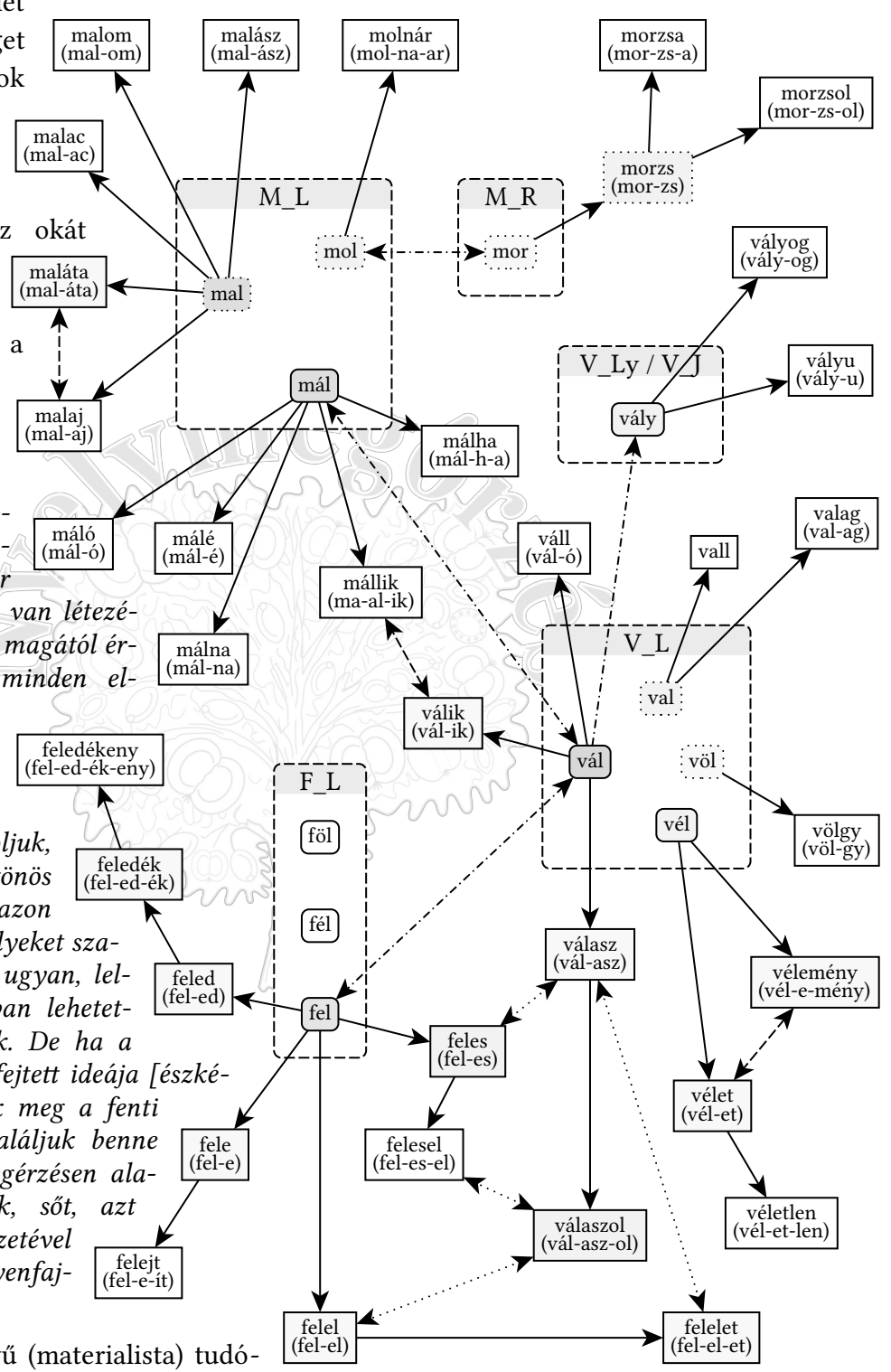
112 Arisztotelész: „A lélek”, szak. II.2.414a / 56 o.

113 Plátón: „Állam”, szak. V.XXI.478b / 378 o.

véletlen (CzF): „(vél-et-len) Minek lehetőségét, eshetőséget előre nem gondoltuk, nem gyantottuk, nem vártuk, nem reméltük; minek semmi előhíre nem volt; meglepő.”¹¹⁴

Az elbizakodott liberális tudósok egyik varázsszava a véletlen, szeretnek mindent ezzel megmagyarázni, amire nem tudják a választ. Ám épp ezzel árulják el végtelen tudatlanságukat, és hozzá nem értésüket. A véletlen és a lét közötti összeférhetetlenséget ugyanis valójában e tudósok és filozófusok is felismerik, ennek ellenére mégis azzal érvelnek, hogy bármilyen mű létrehozásnak az okát nem lehet bizonyítani. Az anyagelvűség megalkotójának tartott David Hume a következőképpen fogalmazza meg a fenti állításokat.

„Általános elv a filozófiában, hogy ha valami létezni kezd, akkor szükségképpen oka is van létezésének. Ezt rendszerint magától értetődőnek tekintjük minden elemelkedésünkben anélkül, hogy bizonyítékunk volna rá vagy bizonyítani akarnók. Azt gondoljuk, hogy intuíción [ösztönös megértésen] alapul, s azon elvek közül való, amelyeket szavakban tagadhatunk ugyan, lelkünk mélyén valójában lehetetlen kétségbe vonnunk. De ha a tudásnak az előbb kifejtett ideája [észkepé] szerint vizsgáljuk meg a fenti elvet, nyomát sem találjuk benne az ilyen intuitív [megérzésen alapuló] bizonyosságnak, sőt, azt látjuk, hogy természetével összeférhetetlen az ilyenfajta meggyőződés.”¹¹⁵

Érdekes, hogy az anyagelvű (materialista) tudósokban föl sem merül a kérdés, hogy esetleg a módszerük hibás. Hibás¹¹⁶, mert hiányos, mivel olyan állításokat fogadnak el teljesnek, melyek csupán részigazságokat tartalmaznak. Hogyan lehet össze-

114 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1874, T-ZS: 911 / VÉLETLEN
 115 Hume: *Értekezés az emberi természetről*, szak. I.III.III. / 119 o.
 116 A magyar *hiba* szó a hiányt jelentő *hi* gyökből sarjad ki.

függéseket megmagyarázni a tudatlanságot is magában rejtő véletlenséggel? Mégis milyen tudományosság ez? Vegyünk egy egyszerű példát! Az élet véleményük szerint a véletlenek sorozataként jött létre, ám a legkezdetlegesebb vírusok is összehasonlíthatatlanul összetettebbek, mint a tudomány dialójának, és ezzel együtt az emberi leleményesség csúcsaként emlegetett számítógépcsoportok. Hogyan lehet az, hogy egy egyszerűbb gép tervezés eredménye, az összetettebb vírus viszont, mely szerkezete célszerűségektől hemzseg, véletlenül jött létre?

A kanti nokvizony (modalitás vagy létmód) osztály értelmi mondományainak (kategóriáinak) viszonyában a szükségszerűség az a létezés, amely a lehetőség által adott. A véletlenség pedig ennek épp az ellentéte, mely nemlétezés a lehetetlenség következménye. Platónnál a véletlen ellentéte a tudás, mely a létező kedvelése, szeretete (12.). A magyar *szeretet* szó gyöke nyelvünkben az a *szer*, ami rendet, sort jelent. A platóni világszemlélet szerint Isten a világot a rendetlenségből, azaz a káoszból rend által teremtette. A Szentírás szerint Isten tetteit, vagyis a teremtést a világ iránti szeretete határozza meg:

„¹⁶Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy mindaz, aki őbenne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. ¹⁷Mert nem azért küldte Isten a Fiút a világba, hogy elítélje a világot, hanem hogy üdvözüljön általa a világ.” (Jn 3,16-17)

Ezek alapján a következő kifejezéspárok állíthatók fel:

tudás	nem vélekedhetünk (véletlen)
szükségszerűség	véletlen
létezés	nemlétezés
lehetőség	lehetetlenség
rend	káosz
szeretet	gonoszság

Ha a tudomány egyik fele a létezést a szükségszerűséggel, tudással, renddel kapcsolja össze, akkor a másik fele hogyan állíthatja teljes meggyőződéssel éppen az ellenkezőjét? Itt valami nagyon nincs rendben! A nyugati tudományok szinte valamennyi ága hemzseg az önellentmondásoktól!

Érdekesség mindezek után, hogy Hume maga is észreveszi, hogy a véletlen csupán az összefüggések ismeretének hiánya, hiszen „a filozófusok körében köztudott, hogy amit a köznép véletlennek nevez, az valójában ismeretlen és rejtett ok csupán.”¹¹⁷ A nyugati filozófiának ismét olyan észrevétele találtatott, amivel a magyar nyelv tisztában van, de más nemzet tagjainak e felismerésre való eljutáshoz komoly tanulmányokra van szükségük.

VÉL	Kölcsönös (v) terjedő, távolodó (é) folytonos munkálás (l).
VÉL-eT	Vélés eredménye, tárgya (t).
VÉL-eT-LEN	Nem (len) vélt.

Zárásként feltétetik tehát a kérdést, amennyiben a bölcséleti összefüggések felismerése komoly értelmi erőfeszítés eredménye, akkor az a nyelv, mellyel készen kapjuk ezeket az összefüggéseket, lehet-e a véletlenül alapuló közmegegyezés eredménye?

Véghelyi Péter

117 Hume: *Értekezés az emberi természetről*, szak. I.III.XII. / 189 o.

Fontosabb kútfők

- Alighieri, Dante: „Isteni Színjáték”. In *Dante összes művei*, 547–955. Budapest: Magyar Helikon, 1962. <http://mek.oszk.hu/00300/00362/>.
- Aquinói, Szent Tamás: *A teológia foglalata*. Köt. Első rész. 5 köt. Budapest: Gede Testvérek Bt., 2002.
- Aristotelész: *Metaphysica*. Fordította Ferge, Gábor. Köt. I. Budapest: Logos Kiadó, 1992.
- Arisztotelész: „A lélek”. In *Lélekfilozófiai írások*, fordította Kornél Steiger, 7–155. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988.
- Arisztotelész: „Az emlékezet és a visszaemlékezés”. In *Lélekfilozófiai írások*, fordította Kornél Steiger, 209–224. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988.
- Bacsó, Péter: *A tanú*. Vígjáték, 1969.
- Balla, Zoltán: *A szemléletes gondolkozás logikája*. Budapest: Légrády Testvérek R.T., 1944.
- Benkő, Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Köt. A-Gy. 4 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.
- Benkő, Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Köt. H-Ó. 4 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- Benkő, Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Köt. Ö-Zs. 4 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. A-DS. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1862. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. E-H. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1864. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. I-LY. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1865. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. M-Ö. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1867. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. P-SZ. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1870. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. T-ZS. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1874. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Diós, István: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerkesztette Viczián, János. Köt. Éhi-Gar III. 17 köt. Budapest: Szent István Társulat, 1997. <http://lexikon.katolikus.hu/>.
- Diós, István: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerkesztette Viczián, János. Köt. Homo-J V. 17 köt. Budapest: Szent István Társulat, 2000. <http://lexikon.katolikus.hu/>.
- Homérosz: „Íliász”. In *Íliász, Odüsszeia homéroszi költemények*, fordította Gábor Devecseri, 7–446. Bibliotheca Classica. Budapest: Magyar Helikon, 1974. <http://mek.oszk.hu/00400/00406/>.
- Hume, David: *Értekezés az emberi természetről*. Etikai gondolkodók. Budapest: Gondolat Kiadó, 1976.
- Madách, Imre: *Az ember tragédiája*. Osiris diákkönyvtár. Budapest: Osiris, 2006. <http://mek.oszk.hu/00800/00849/>.

- Platón: „Állam”. In *Platón összes művei*, fordította Miklós Szabó, II: 5–710. Bibliotheca Classica. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984.
- Platón: „Theaitétosz”. In *Platón összes művei*, fordította Csilla Kárpáty, II: 895–1070. Bibliotheca Classica. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984.
- Prohászka, Ottokár: „Az intellektualizmus túlhajtásai”. In *Élő kereszténység*, 6–100. Budapest: Kairosz Kiadó, 1998.
- Turay, Alfréd: *Filozófiatörténeti vázlatok*. Budapest: Szent István Társulat, 1996.
- Viénot, Jean-Charles; Smigielski, Paul és Royer, Henri: *Holográfia optikai alkalmazásokkal*. Fordította Benkő, Lázár. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1973.

